

NÉPI KOZMOGÓNIA, TERMÉSZETISMERET

A természet, nagytermészet, vagyis a természeti világ, világegyetem a tételes vallás mellett archaikus tisztelettel, megilletődéssel tölti el a szegedi táj emberét is, amint ez a szólásaiban, hasonlataiban, szimbólumaiban, mondáiban és mesei világképében is kifejezésre jut. Jellemző, hogy öregek szintén a természet szóval illetik a férfi spermáját is.¹ Ebben valahogyan a létnek a természettel való naív-költői azonosítása, összefüggése csillan meg.

A természet világaról való szegedi hagyomány bemutatása előtt föltétlenül szükséges a kozmogónikus, tehát a világ keletkezéséhez, az ember teremtéséhez kapcsolódó naív mondákról is szólunk.

Népünk kozmogónikus hiedelemvilága több rétegből: archaikus, biblikus és népszerű természettudományos képzetekből tevődött össze. Az archaikus elemek főleg mesében, kisebb részben mondáiban bukkannak elénk.

A VILÁG ÉS EMBER TEREMTÉSE

A Biblia világteremtéséről szóló előadása népünkhöz részben a szószéken, iskolán, részben az apokrifok és bogomil képzetek élőszavas szűrőjén jutott el. Az Ószövetség szűkszavú történeteit kevesellették, ezért már a legrégebb időkől fogva átszőtték mesei szálakkal, folklorizálták. Másfelől nehezen fért az egyszerű nép fejébe, hogy miért van a világban annyi rossz, amikor a Biblia Istene jó és mindenható.

Erre egyes szekták, főleg a manicheusok, majd a középkor folyamán hazánkba is behatoló bogomilok azt válaszolták, hogy Isten tiszta szellem lévén, nem teremthette az anyagi világot, amely az ő megítélésük szerint a szellemi szféránál alacsonyabb létsíkon foglal helyet.

Így érthető tehát, hogy a szegedi, bogomil hatásokkal is átszíneződött kozmogónikus hagyomány szerint a világteremtésben az ördög, sátán is részt vett. Ezek a képzetek, amelyeket Kálmány Lajosnak igazán az utolsó órákban sikerült összegyűjteni,² nyilvánvalóan még a középkori folklórban gyökereznek.

Lássunk először is egy teljesebb előadást. Strausz Adolf bogomil ihletésű bolgármondája szerint³ kezdetben még sem föld nem volt, sem ember. Mindenütt vizek, Isten és a Sátán még együttélt egymással. Egyszer azt mondta Isten: teremtsünk embert és földet. Igen — felelte a sátán — de honnan vegyünk földet? A víz alatt van a

¹ Így a boszorkánypörökben, Koncz Sára vallomásában is. 1728. *Számtalanszor közösködött az ördöggel. Szintén olyan magva van neki, mint a világi embernek, de még attul teherbe nem esett... Az természet szintén így elmegy az gonosztul, mind az fatenstul.* (Reizner IV, 400.)

² Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban. Szeged 1893, 9. Keleti párhuzamok: *Munkácsi B.*, A szegedvidéki magyar világteremtési regék változatai. Ethn. 1894, 264.

³ *Strausz A.*, Bolgár néphit. Budapest 1897, 5.

föld! Szállj alá és hozzáal valamennyicskét föl. Ebből lett azután a Föld, amelyet három cethal tart. *Terjániak* szerint minden harmadik esztendőben a másik oldalukra fordulnak. Ilyenkor a Föld megrezeg. *Magyarszentmihályon* már négy cethalat emlegetnek. Amikor földindulás van, a cet játszik — mondják a magyarszentmártoniak.

E bogumil hagyomány szerint Isten és a Sátán együttesen teremtette a világot. A monda a mi népünk emlékezetében már módosult, de a lényeges mozzanatokat megőrizte. A magyarszentmihályiak szerint,⁴ mikor Isten a világot teremtette, az Ördög a részeg ember lelkét kérte tőle. Azt mondotta, hogy amelyik ember egyszer megrészezszik, annak a lelke legyen az övé. Az Isten előre látta, hogy a részeg ember a halálos ágyán megtér. Így nem egyezett bele, hanem azt válaszolta, ha egy kötél homokot felhoz a tenger fenekéről, akkor odaadja neki a részeg ember lelkét. Az ördög csakugyan le is ment a tenger fenekére, de nem bírta homokot fölhozni. Így aztán nem is kapta meg a részeg ember lelkét. Hasonló magyarszentmihályi monda szerint a Lidérc mindent hoz az embernek, gazdaggá teszi. Egy embernek is volt, de már félni kezdett tőle és ezért szomszédja tanácsára a tenger közepébe küldötte, hogy hozzon neki egy kötél homokot. Ezt a Lidvác nem tudta megtenni.⁵

Amikor az ördög embert akart teremteni, kiformázta, de nem bírta talpra állítani. Akkor odament az Isten, megrúgta Ádám talpát: *kelj föl Ádám!* Ádám megmozdult. Megint megrúgta: Ádám fölült. Harmadszor is megrúgta: *kelj föl Ádám!* Ádám fölkelt.

A *gyeviektől* még úgy is hallottuk, hogy a világ megteremtése után az Úr meg a Sátán együtt gyönyörködött a teremtett világ szépségében. Ekkor a Sátán meglátta az embert a paradicsomban. Elfogta a gyűlölet, és Urának megcsúfolására maga is Ádámhoz hasonló emberalakot rajzolt a porba. Illésnek nevezgette és költögetni próbálta: *Illés, kelj föl!* A poreMBER azonban meg sem mozdult. Az Úr erre megszólalt: *Illés, kelj föl, hajigáld mög azt, aki téged alkotott!* Illés nyomban fölkelt és az Úr parancsára villámokkal dobálta meg a Sátánt. Ettől kezdve van villámlás és mennydörgés. Ezért mondogatják a gyeviek égháború idején: *Illés csatáz a Sátánnal.* Általános mondás ilyenkor a szegedi tájon: *zörög már Illés.*

A *terjáni* hasonló de rövidebb hagyomány szerint Illést az ördög csinálta, de Jézus ébresztette föl. Megrúgta, úgy kelt föl. Szintén a *terjániak* szerint Illést meg Énokot Lucifer formálta ki, de nem birt nekik lelket adni. Úgy adott aztán az Isten. Rálehelt és mondotta: *állj lábra Illés, kelj föl!* Akkor aztán menni kezdett. Föl is vitte őket az égbe, hogy onnan lövöldözzék a rosszakat.⁶

A szegedi néphagyomány az emberiség történetében három korszakot különböztet meg: a múltat, vagyis az óriások, az embernél tökéletesebb lények korát, a jelent, azaz az emberek korát, és a jövőt, másként a törpék és ídétlenek korát. Az óriások kora a teremtéssel kezdődött és a vízözönig tartott. Két korszakra oszlott. Az első volt a boldogság kora, amikor a föld lakói még szállani is tudtak. Ádámnak és Évának szárnya is volt, amíg nem vétkeztek.⁷ A második a bűnbeesésé, ettől fogva folyton sorvadnak.

A sátán *demiurgos*; vagyis az ő anyagi világot létrehozó tevékenységéhez tartozik a ló, malom, dohány, pipa, kártya, kocsmá, légy és bolha teremtése is.⁸ Amennyire használ tehát az embereknek, annyit árt is. Ezekről más vonatkozásokban emlékezünk meg, hasonlóképpen a földművelés (szántás, vetés, búza) archaikus hitvilági hagyományairól is.

Mondavilágunkban a demiurgos szerepében a Sátán, Lucifer helyett már sok-

⁴ EA. 2809.

⁵ Világunk alakulásai 6.

⁶ Uo. 11, 12.

⁷ Uo. 33.

⁸ EA. 2952. *Kálmány*

szor Noé, Szent Péter jelenik meg.⁹ Így Nőé nevezi meg a bárkából kieresztett állatokat.¹⁰ Szent Péter az oka, hogy a Tisza görbe és hogy a fában görcs van. Kíváncsiságával számos okkereső mondánknak hőse.

Külön, kissé részletesebben kell még továbbá is szólnunk Ádám teremtésének Bibliától ihletett mondájáról. Az *ószentivániak* úgy tartják, hogy a mi világunk előtt volt már egy *kisvilág*, de rosszak voltak az emberek és Isten elvette tőlük.¹¹ Elvesztek, csak Ádám maradt meg. Ádám a vízből kiszabadult a partra Istenhez, aki egy oldalcsontját kivette: Éva lett belőle. A régi *szöregiek* szerint földet vett a markába, belefűjt és ebből lett az ember.

Éva teremtését a *verbicai* monda így adja elő: mikor az Isten Ádámnak az oldalbordáját kivette, hogy majd abból teremti meg Évát, Szent Péter kutyája is ott volt. Amikor az Úr letette a csontot, hogy majd sárral betapasztja helyét, a kutya fölkapta és elszaladt vele. Péter utána kapott, de csak a kutya farkát kapta el. Azt mondta az Úristen: ha az elszaladt a csonttal, legyen a kutya farkából az asszony. Így aztán abból teremtette meg az Isten Évát.¹² Így tudja a *magyarszentmártoni* monda is, de itt Éva macska farkából teremtődött.¹³ Ezért olyan vigyázó és állhatatlan az asszony, mint a macska.

Hasonló a *majdáni* monda is,¹⁴ azzal a megtoldással, hogy amit az asszony meghall: mindegy, akár a kutya farkára kösse az ember, akár az asszony nyelvére.

A bolgár monda szerint¹⁵ Éva az ördög farkából teremtődik, de a kutyával is akadnak európai párhuzamok.

Más *magyarszentmártoni* változat¹⁶ úgy tudja, hogy az ördög kövekkel hajigálta Jézust, amikor Évát teremtette. Jézus így szólt hozzá: eredj innen sátán, mert meghalsz. Az ördög erre azt mondta, hogy ő is van olyan, mint az Isten: ő is tud olyat teremteni. Az ördög közelebb ment, hogy az asszonyt megnézzé. Jézus azonban ráimádkozott; meghalt a gonosz.

Amíg őszüleink nem vétkeztek, addig egész testüket köröm borította.

Mielőtt Ádám és Éva további mondai sorsát nyomon kísérnénk, szólnunk kell az angyalokról is.

A néphit angyalai egyébként tükrözik az egyházi tanítás jószívű szellemlényeknek, de a Biblia és az apokrif legendák angyalalakjainak kemény vonásait is. Ez utóbbiak összegyűjtését Kálmánnak köszönhetjük, mi már csak töredékkal egészíthetjük ki. A Bibliának ez a naív epikai felfogása, a mesei föloldásnak, illetőleg kiegészítésnek készsége már népünkénél is a múlté.

A néphit szerint a kevély angyalokból váltak a kísértetek. Amikor az ég zörög mint a nyárfalevél akkor ők szabadosan rázkódnak, megjártsszák magukat. Az *Ószentivániak* szerint annyira büszkélkedtek, hogy az Úr parancsára Mihály arkangyal hajigálta le őket az égből. Isten hirtelen azt mondta: Amen. Egy nem bírt tovább esni. Van, amelyik lábánál fogvást csüng. A másiknak félig van kint a feje a földből. Amikor az ember megbotlik, ne szitkozódjék, mert talán éppen bennük botlott meg. Ha a szidalmat nem hagyja abba, még a lába is elromlik.¹⁷

A *magyarszentmihályiak* úgy tudják, hogy amikor az Úristen Illést, vagyis az

⁹ Uo. 13.

¹⁰ Uo. 13.

¹¹ EA. 2809. *Kálmány*

¹² *Kálmány* III, 179. Vö. még *Dänhardt* I, 114.

¹³ Világunk alakulásai 23; EA. 2814.

¹⁴ *Szeged Népe* III, 179.

¹⁵ *Dänhardt* I, 114.

¹⁶ EA. 2814.

¹⁷ EA. 2809; Világunk alakulásai 29.

embert megteremtette, Lucifer odaszólt Mihálynak: hová ment az Atyaisten? Vagyunk már elegenden, minek ez az emberi nemzet? Lucifer harcot kezdett. Mihály azonban az Úristen után kiáltott segítségért. Az Úr így szólt: addig hulljatok, amíg én az én amenomat ki nem mondom! Illés hányta is le őket. Az Úr szavára mindenki ottmaradt, ahol az amen találta. Kálmány szerint az iszlám hatása, hogy Lucifer haragszik az ember teremtéséért.¹⁸

A *magyarszentmártoniak* gnosztikus színezetű előadása szerint amikor a kevély angyalok mondogatták, hogy ők már többet tudnak, mint az Atyaisten, hiszen embert is bírnak már formálni, amint az Úr is kiformálta homokból, agyagból, Isten erre mondotta nekik, hogy élesszék föl. Azt felelték, hogy nem tudják. Akkor az Atyaisten rálehelte és parancsolta: kelj föl, üldözd a te teremtőidet! Illés hajigálta is le őket mindaddig az égből, amíg az Úr azt nem mondta: amen. Kit hol ért közülük az amen, ott maradt. Illés azóta is hajigálja, mennykövekkel sújtja őket, de sokszor elér másokat is, mert a gonosz angyalok a jó emberek mellé húzódnak.¹⁹ A monda yevi változatát már a világ teremtésénél idéztük.

Az első emberpár paradicsomi életéről és megkísértetéséről legbővebben a *szőregi monda* szól. Eszerint az Úr meghagyta Ádámnak és Évának, hogy minden gyümölcsből szabadon ehetnek, csak egyhez nem szabad nyúlniok. Éva anyánk azonban állhatatlan volt, az Isten parancsolatát megszegte. Amikor az almába beleharapott, mindjárt eszébe jutott a tilalom. Elkezdtek pirulni, szégyelték és fügefalevéllel fonták körül magukat. Isten haragja elől a fügefafa alá húzódtak. Ott volt egy tál leborítva. Éva anyánk a kígyó csábítására fölemelte a fődöt: a tálban volt a világ tükre. Ebben meglátta jövendő minden sorsait. Ezután az Úristen benyitott a paradicsom ajtaján és kiűzte őket. Éva anyánk azonban nagyon megszerette a „kovártélt” és első szóra nem akart kimenni, csak bújkált. Az Úr aztán elküldötte az angyalt, aki a tálból kihúzott egy irtózatos tüzes kardot. Ekkor ment ki Éva anyánk a paradicsomból.²⁰

A *terjániak* szerint amikor Éva asszony megette az almát, Isten bement a kertbe és kérdezte, hogy hol vannak. Ádám meg Éva nem akart előmenni: Uram szégyeljük magunkat! Fügefalevelekkel fonták magukat körül. Isten adott Évának egy tálat, amelybe az engedelmesség volt beletéve. Azután adott még neki kész vetést, hogy élhessenek. A tálat felnyitották. Az volt beletéve, hogy a fehércseléd a férfinak mindig engedjen, mert ha a férfi keze alatt lett volna, az almából sem evett volna.²¹

Az *ádámcsutka* akkor keletkezett, amikor Éva evett a tiltott almából. Majd megfulladt tőle. Ádám is beleharapott, ekkor Éva az ő gégejéhez kapott, hogy ne egye meg mert ő is majd megfullad tőle. Ádám éppen le akarta az almát nyelni, ahogy azonban Éva odakapott a gégejéhez, a csutka megakadt a torkán. Azóta látszik az Ádám csutkája.²²

A *magyarszentmihályiak* úgy vélik, hogy amikor az Öregisten plántálta a paradicsomot, Lucifer is ott volt. Neki adta a magokat, hogy vesse el őket. Lucifer csakugyan el is vetett minden magot, csak a tiltott gyümölcs magját nem. Ezt a nyelve alá tette.²³

Az Úristen azt is meghagyta Lucifernek, hogy a magokat hova vesse. Minden helyen volt is mag, csak egy helyen hibádzott. Hát innen hun a mag? — kérdezte az Úristen. Ott van Uram, Teremtőm! Nincs ott, hanem nyújtsd ki a nyelvedet! Kinyitotta, csakugyan ott volt a mag. Dugd le a földre! Lucifer úgy is tett. A mag kikelt, de nem nőtt meg. Uram, Teremtőm, nem nőtt meg: áldd meg, akkor majd megnő!

Az Úristen csakugyan megáldotta, meg is nőtt. Ádámnak meghagyta, hogy annak a gyümölcséből nem szabad ennie. De Lucifer addig beszélt neki, amíg nem ettek belőle. Az Úr utána azonnal kikergette Ádámékát a paradicsomból.

¹⁸ Világunk alakulásai 28.

¹⁷ Uo. 25.

²⁰ Uo. 40.

²¹ Uo. 41.

²² Uo. 41.

²³ EA. 2809.

A *magyarszentmártoniak* szerint amikor a kígyó Ádámot és Évát megcsalta, a Boldogságos Szűz megátkozta, hogy ne menjen, csak másszék és mindig a föld porát egye.²⁴ A *terjániak* úgy mondják, hogy vétkezik, Mária elfordul tőle, aki kígyót lát és nem üti agyon, mert Istennek átkozott teremtménye a kígyó, mióta az ördög ennek képében csalta meg az embert.²⁵

A *paradicsom* a földön volt, de a *szóregiek* szerint a bűnbeesés után az ébe szállt. Most is ott látszik: a csillagok a *paradicsomfák* módjára szinte hajlonganak.²⁶

²⁴ Világunk alakulásai 39.

²⁵ Uo. 44.

²⁶ Uo. 43.

A VÍZÖZÖN

A vízözön Kálmánytól gazdag változatokban megörökített hagyományvilága napjainkban már csak foszlányokban él.

A *magyarszentmártoniak* úgy beszélték,²⁷ hogy a vízözönig óriások éltek a földön. Ezek fán termettek. A *szöregiek* többet is tudtak²⁸ róluk: vaddal, tojással éltek, át tudták a Tiszát lábalni. Fajtalanságuk miatt a vízözönben múltak el a tündérekkel együtt. *Szajáni* hiedelem szerint viszont az óriások akkora gonoszságba merültek, hogy az Úr Józsuát szólította föl, írta ki őket. Egy nap alatt nem tudott volna velük elbánni, ezért Isten a kedvéért megbosszabbította a napot. Így aztán ki is pusztította őket.

Noének megjelentődött, hogy víz által pusztul el a világ, ha az emberek vasasztalról esznek. Ezt Noé hírlelte is. Fiai egyszer kimentek kapálni. Hirtelen nagy eső kerekedett. Nem tudtak leülve enni, ezért a három kapát nyelével a földbe szúrva, összehorították és erről ettek. Akkor jutott elkésve az eszükbe, hogy mit cselekedtek. A vízözön csakugyan bekövetkezett. A monda *terjáni* változata²⁹ szerint az Úristen meghagyta Noének, hogy amikor vasasztalon eszik, akkor nyomban rakodjék a bárkába. Történt, hogy kimentek aratni. Az eső szünet nélkül esett, a kenyereket nem tudták hova tenni. Nem tudtak mást csinálni, összetettek három sarlót, és a kenyereket arra rakták. Nyomban eszébe jutott Noének: itt az idő, most eszünk a vasasztalon. Rakodjunk hát a bárkába. Amíg rakodtak, addig is mindig esett az eső.

Noé bárkájának készítését a számos helyi változatból³⁰ először a legbővebb *magyarszentmártoni* hagyomány szerint idézzük: amikor az Isten megparancsolta Noének, hogy csináljon bárkát, Noé nem akart rá vállalkozni. Majd küldök én Neked egy embert — mondotta az Úr. Isten naponta angyal képében meg is jelent és mutogatta Noének, hogyan készítse a bárkát. Ezt egy szöregi találókérdés szerint gróferfából faragta, mert az nem ül el a vízben.³¹

Noé háromszáz esztendeig dolgozott rajta. A felesége nagyon kíváncsi volt, hogy merre jár, de Isten megtiltotta, hogy senkinek ne mondja, hát Noé még a feleségének sem szólt. Végére a felesége testvérei készítettek Noének italt, amelyiktől elaludt.

Amikor az álomból fölébredt, Isten parancsolatáról megfeledkezett: a feleségének elbeszélte, hogy az erdőnyílás között a tenger partján épít egy házat, mert olyan víz jön, hogy az egész földön eltörül a népet.

Másnap reggel Noé kiment a bárkához, letette a holmiját. Amikor a baltáját szokás szerint a fába vágta, a fa koppant. Megijedt, mert a fa azelőtt nem ütött zajt. Észrevette, hogy ő vétkezett. Imádkozott az Istennek, könyörgött az ő bűneiért. Akkor egy angyal ment oda, adott neki egy gombolyag fonalat, és megparancsolta, kösse meg a végét, és vigye, eressze. Noé neki is indult, azután eresztette. Az angyal eloldotta a fonalat, így aztán húzódott Noé után. Mikor már Noé egész leeresztette a gombolyagot, akkor látta, hogy húzódik utána a fonal. Hét esztendeig bolyongott az erdőben, mert

²⁷ EA, 2811.

²⁸ *Világunk* alakulásai 51.

²⁹ *Kálmány* III, 182.

³⁰ *Világunk* alakulásai 52.

³¹ *Kálmány* III, 192.

nem tudott visszamenni. Akkor ismét megjelent neki az angyal és megmondta neki, hogy ez Isten büntetése volt, mert a feleségének megmondotta, hogy bárkát készít.

Noé feleségének testvérei fölkeresték, hogy mit csinál. Tűnődtek, hogy ilyen dolgon töri a fejét annyi idő óta, aminek hasznát nem veheti. Ki is gúnyolták érte, majd összepiszkolták a bárkát. Mind addig mentek nézni a többi emberek is a bárkát, hogy Noé kénytelen volt otthagyni.

Akkor Isten olyan fekélyt eresztett a népre, amiből meg nem gyógyulhattak semmi módon egészen addig, amíg véletlenül egy ilyen beteg a bárkában lévő csúnyaságba bele nem keverte magát. Beleesett, miáltal azonnal meggyógyult. Az emberek most a bárkát teljesen kitisztították, mert orvoságnak hordták.

Azután csakugyan elkövetkezett Istennek ígért büntetése, a vízözön. Angyal által jelentette meg Isten Noénak, hogy most már rakodjék a bárkába, de atyjafiai akkor is kinevették, hogy kibujdosott az erdőbe közülrük lakni. Azt is megparancsolta Noénak, hogy más senkit be ne vegyen a maga családján kívül.

Amikor Noé bement a bárkába, a felesége a testvéreit meghívta, hogy menjenek ök is velük. Amikor a víz már olyan volt, hogy lábalni alig lehetett, odasiettek, de Noé nem eresztette be őket. Tőle még csak bementek volna, de oroszlán volt a segedelmére. Látván, hogy Noé küzd, az oroszlán állott az ajtóra és így nem mehettek be a bárkába.

Isten azt is megparancsolta Noénak, hogy csak az olyan állatokból vigyen be, amelyek a vízben nem élnek meg. Az éger, amikor a lyuka tele volt vízzel, kijött, és Noé tudta nélkül a bárkára mászott. Amikor Noé meglátta, hogy a bárkát rágcsgálja, lehúzta a kesztyűjét a kezéről, odavágta hozzá. A kesztyűből macska lett, amelyik azóta az ártalmas férgeket pusztítja, az egeret is. *Terjáni* változat szerint az ördög bízta az egeret, hogy rágja ki a bárkát. Már kezdett a víz befolyni, amikor a kígyó észhezért, s a farkával bedugta a lyukat, miközben ezt mondta: az én képemben van a világ megcsalva amikor Ádám vétkezett. Hogy ez a sok állat, Istennek teremtménye el ne vesszen, mégis bedugom a lyukat. Be is dugta, a macska pedig megette az egeret.

Magyarszentmihályi változat szerint Noé észrevette, hogy a szolgáló kimaradt a bárkából. Mérgeben ezt találta mondani: hozzon már az ördög. Az ördög a lánnyal azonnal a bárkában termett, nem is akart kimenni, sőt magát a bárkát is kifúrta. Noé a lyukat próbálta mindennel bedugni, de nem sikerült neki. Erre lecsapta az ördög nevetlen ujját, avval dugta be. Most már nem folyt tovább. A fában található gyomó, görcs nem más, mint az ördög nevetlen uja. Azért nevezik így, mert Noé nem tudott neki hirtelenében nevet adni.

Amikor a víz apadni kezdett, a bárka a *Rororát* hegyen állott meg.

A *szőregiek* szerint a bárka készítése közben Isten megparancsolta Noénak, hogy senkinek meg ne mondja, mit csinál. Noé nem is árulta el, hogy hova jár. A melléktartományban volt egy nagy erdő, ennek közepében egy nagy hegy, annak a tetejében csinálta Noé a bárkát. Amikor a bárka készült, már akkor mindenféle állat odajött, de csak ők láthatták, ember nem láthatta.

Az Úristen Noénak azt is megparancsolta, hogy még a feleségének se szóljon a munkájáról, és amikor elindul dolgozni, minden reggel mosdjon meg. Ha nem mosdik meg, akkor nem halad vele. Ment is a munka jól. Senki nem tudta, hogy Noé hova jár. Az ördög mindenáron meg akarta tudni, hogy Noénak mi a szándéka. Eljárt a feleségéhez beszélgetni, attól is kérdezte. A felesége sem tudta, csak annyit tudott, hogy amikor napkelte előtt elindul, mindig megmosdik. Az ördög erre azt tanácsolta az asszonynak, hogy tegye el a mosdóvizét. Úgy is történt. Noé mosdatlanul ment bárkát csinálni. Ahova csak szöveget ütött, mindenütt csöpögött — mondják a *verbicaik*,³² de *Tápén* mi is így hallottuk. Emellett még amikor hozzáfogott a munkájához, egész hazáig hallatszott a kopogás. Az ördög meg az asszony mehetett nyomról-nyomra. Már nem messzire voltak, amikor az Úristen angyalt küldött Noéhoz, hogy azonnal mosdjk meg, ha mással nem, akkor a vizeletével, különben vége a munkának. Noé így is tett. Erre nagy kód ereszkedett. Akik keresésére indultak, nem láttak a ködtől, megtévedtek. A felesége ezután is minden reggel eltette a mosdóvizet és így Noé kénytelen volt mindig a vizeletével megmosdani. Most már az ördög látta, hogy hiába, akkor babonáságot készített a feleségével: árpából meg komlóból. Azt tanácsolta az asszonynak, hogy itassa meg Noéval és így majd nem tudja a bárkát elkészíteni.

A bárka építését háromszor félbe kellett Noénak szakítania, mert az ördög zaklatta. Így száz esztendőbe került, amikor a bárka elkészült. Ekkor negyven nap, negyven éjjel szüntelenül szakadt az eső, és így mindenféle állat, amelyik a vízben nem élhetett meg, a bárkához iparkodott. A népek még akkor is lakodalmaskodtak. Noé most az állatokból beszédet a bárkába, a legyet azonban kihajította. A légy most odarakodott száraz helyre az ereszet alá. Mondta neki, hogy légy, itt légy! Így maradt rajta a légy. Így is hívjuk azóta. Noé nem akarta beereszteni, de beszökött. Az elefánt füle alatt kígyó képében, *verbicaik* változat szerint felesége árnyékában szökött be. A bárka majdnem kilyukadt. Most vette észre Noé, hogy valami ellenség van benne. Kutattak utána. Meg is találták, de akkor a kígyó már kifúrta a bárkát.

³² EA. 2809.

Amikor észrevette Noé, hogy a víz apad, hollót eresztett ki, meg galambot. A galamb össze-viszsa kódorgott, majd visszament a bárkába. Amikor már jól lepadt a víz, Örményország hegyein állott meg a bárka. Noé ismét kieresztett egy galambot, amely most már olajfa ágat hozott a szájában. Noé tudta, hogy a víz jól apad és kiment a bárkából. Amikor az állatokat kieresztette, rájuk adta a nevüket: ez kutya, ez meg macska. Azóta mindegyiknek az a neve.

Noé nézelődött, szedgelődni kezdett. Vesszőket gyűjtött, hogy megjegyezze velük a víz apadását. E leszűrt vesszőkből támadt a szőlő. Így lett aztán Noénak szőlőskertje.

Amikor kimentek a bárkából, Istennek hálát adtak, aki megígérte nekik, hogy többé vízőzönnel nem bünteti meg őket. Ezért adta az égi szivárványt. A pipát meg azért rendelte, hogy a világ majd tűz által véssz el.

Az Írás mondja: *és Noé földművelő ember lévén, kezdé a földet megmunkálni és szőlőt ültete* (Mózes I, 9, 20). Ez a szűkszavú előadás az apokrifoktól is ihletve, a szegedi néphagyományban mondává színesedett.³³

Már említettük Noé szőlőskertjének keletkezését. A tőke azért fagy el olyan könnyen, mert az öreg, világtalan Noé kérte fiait, hogy vigyenek neki szőlővesszőt, ő majd megáldja, hogy ne fagyjanak el. Ezek azonban csúfságból bodzaágot vittek neki, amelyen szintén apró bogyók vannak.³⁴

Szőregi hagyomány szerint³⁵ Noé a borba hatféle állat vérért keverte: az oroszlánét, tigrisét, medvéét, disznóét, majomét, galambét. Éppen ezért a részeg ember is ennyiféle természetű.³⁶

³³ A Noé-hagyományok forrása: Világunk alakulásai 49-64.

³⁴ EA. 2809.

³⁵ Kálmány III, 180. Az italozásnál bővebben is elmondjuk.

³⁶ Heller B., Ethn. 1909, 369 (könyvismertetés).

A VILÁG VÉGE

Egy már elhalt öreg tápai ember mondotta, hogy a világ fő *elementoma* a tűz, levegő, föld meg a víz. Ez még a középkori természetszemlélet maradványa.

Kálmány jegyezte föl³⁷ azt a dohányzást elítélő nézetet, hogy miután az emberek szájukban tüzet hordoznak, tűz által vész el a világ. Énok fogja meggyújtani ez eget, földet.³⁸ Majd — a monostoriak szerint — keleten meggyullad a tenger és a tűz nyugatnak megy. Minden csúszó-mászó állat siet a tűz elől, de hiába.

A levegő volt — írja Kálmány — az első, amely a föld lakóinak megtagadta a szolgálatot. Nem szállhattak. Azután a víz ártott nekik. Az óriások kora a teremtéssel kezdődött és a vízözönig tartott. Erről már szólottunk. A jövőben a tűz pusztítja el őket.

E három korszak emberi népét egybefoglalva találjuk eme *szőregi*, illetőleg *felsőtanyai* hagyományunkban: amikor az Óriásnak a lánya kiment a városból a pusztába, látott egy szántó embert négy ökrön szántani. Ez a lány csak hat éves volt, és megfogta a négy ökröt, az embert meg az ekét, beleszedte a kötőjébe, bevitte az apjának, mondván: nézd csak kedves apám, milyen szép kis bogarkák ezek, nini! Mondja neki az apja: ó kedves kislányom, majd miutánunk ezek lesznek a világban. Minden uralkodó ezekből fog támadni. Ereszd ezeket a szegényeket, hogy menjenek tovább. Utánuk még jön egy világ, amikor ezek is el fognak múlni, és jönnek a Törpék és ezek élnek majd egy darabig.³⁹

A világ végének ismertetőjele lesz az *apácai* hagyomány szerint Illés és Jónás eljövetele.⁴⁰ Eszerint az ördög Jónást teremtette, meg Illést. Amikor Krisztus Urunk teremtette az embert, az ördög is teremteni akart. Kettőt is egyszerre, de szándéka nem ért semmit. Jézus belelehelt a szájába és felküldötte őket az égbe, hogy onnan lövöldözzék a gonoszokat. Mikor azonban a világ el akar veszni, ismét lejönnek a földre. A jeruzsálemi kapuban megölik mindkettőt. Ott fekszenek majd tizennégy napig halva de azután ők is feltámadnak.

Népünk jeleket vél a csillagokból is kiolvasni. Ezekről azonban majd a *Sántakata* hagyományvilágánál esik szó. Csak utalunk a pipálás, dohányzás apokaliptikus, világégéshez vezető bűnére: amikor mindenki pipál, akkor vész el a mindenség.⁴¹

A tűzözön előtt eljön az *Antikrisztus*⁴². Amint a *majdániaiak* tartották, először mi emberek pusztulunk el a Föld hátáról tűz által. Utánunk jönnek a törpék. A pusztulás előtt tizenkét esztendővel az ember se nem születik, se nem hal. Erről tudja meg a nép, hogy az Antikrisztus már csakugyan megszületett. Tizenkét éves lány szüli, tizenkét

³⁷ Világunk alakulásai 69.

³⁸ Uo. 72.

³⁹ Uo. 66.

⁴⁰ Uo. 68.

⁴¹ Uo. 69.

⁴² Uo. 69-73.

éves korában már uralkodik: csudákat tesz, aranyos hintón jár és harminc éves koráig uralkodik széles ez világon. A nép sírva szalad utána, mert nagy lesz a szükség, de éhen senki nem hal, mert az Antikrisztus kenyeret osztogat. Akinek azonban kenyeret ad, pecsétet nyom a homlokára.

Amikor elmegy, Jézus akkor száll le dicsőségben a földre. Ő csak kis darabokat osztogat, de ez a kis darabka kenyér nagyon sokáig tart. Aki az Antikrisztus kenyerét elfogadja, annak nem adnak a kicsiből, a Jézuséból.

Ekkor elkezdődött az ítélet, tűz által lesz vége a világnak. Amikor a világ elmúlik, törpék uralkodnak utána.

A *terjániak* szerint az Antikrisztus eljövételének idején sátorok lesznek. Esik majd a kénköves eső, meg *csattog*, azaz mennydörög. Az Antikrisztus népei hívják az embereket majd a sátorukba. Ezek olyanok, népünk előadása szerint, mint a nazarénusok. Aki bemegy: van ott étel, ital, mindenféle. Bent a csattogást nem hallják.

Az Antikrisztus azt akarja, hogy mindenki higgyen benne, de ezt nem éri el. Végül eljön a Jézus, aki mindenkinek, aki nem ment be a sátorba, cipót oszt. Ezzel a nép jól is lakik.

Ehhez Kálmány még hozzáfűzi, hogy *Terjánban* és a *Madarásztó* környékén az a hiedelem, hogy az Antikrisztus meg is született már, csak uralkodásra még nem jelentkezett. Úgy vélik, hogy a világ Krisztus után kétezer évig nem állhat, mert Isten csak ezret ígért, a másikat már nem adja meg. Ezt a nép a nazarénusok föllépéséből következtette, akiket eleinte az Antikrisztus követőinek tartott.

A *verbicaiak* viszont úgy tudják, hogy a világ végén hét esztendeig olyan termés lesz, hogy a gabonát nem tudják hová tenni. Hét esztendőnek utána azonban se nem születik, se nem hal, se nem terem. Csak árpa terem, mert az volt az első kenyér. Ezután megszületik az Antikrisztus és *elreggeti*, lelakolja a kutakat, és megismerteti magát, hogy ő az igazi Isten. Aki hisz neki, annak ad enni-inni. A maga népével amazokat kővel veregeti. Amikor azonban az Úr beelégzik vele, akkor lejön Énok és meggyújtja az eget, földet. Énok meg Illés pusztítja el az Antikrisztust.

A hitűkhöz ragaszkodó embereket Kálmány más *verbicai* följegyzése szerint szintén Illés meg Énok menti meg. Eszerint, amikor a világ meg akar égni, az Antikrisztus mindenféle csalárdsággal csalja meg a népet. Ezt mondogatja: én vagyok Krisztus! Kenyeret osztogat meg mindent, hogy neki higgyenek. Így lesz ez egy darabig. Aztán Illés meg Énok az Antikrisztust legyőzi. Most lép majd az igaz Isten lábra, az Antikrisztus meg a limbusba kerül, átok alatt lesz. Amikor ez a nép elpusztul a világról, az idétlen gyermekek fognak talpra állani és az övék lesz a világ.

A Szentírás szerint is ketten harcolnak az Antikrisztus ellen. Ezeket az egyházatyák szintén Illéssel és Énokkal azonosítják. Szerintük is Illést és Énokot szintén megölik, testük temetetlenül hever. Az Antikrisztus hatalma tetőpontján híveivel az Olajfák hegyéről az ég ellen tör, de a *szegeði* hagyomány szerint is most már Krisztus teszi tönkre, amikor az ég felhőiből eljön eleveneket és holtakat megítélni. Parancsára most gyújtja meg a feltámasztott Énok az eget és a földet. Mint a *monostoriak* mondják: keleten meggyullad a tenger és nyugatnak megy. Minden csúszómászó állat siet a tűz elől, de hasztalan, mert utoléri.

Öreg *felsőtanyaiak* szerint a világ végén csak annyi ember marad életben, amennyi egy szárazmalom alatt elfér.

A világ vége, az emberiség pusztulása után a földön majd az idétlenek uralkodnak, akik ma még földalatti üregekben, hasadékokban laknak, és a mi világunk örömeit, kínjait nem ismerik.⁴³

⁴³ Uo. 74.

Amikor az első emberek teremtődtek, *magyarszentmihályi* hagyomány szerint tanácsot tartott a három isteni Személy, hogy melyik kor emberei legyenek a legrosszabbak. Az egyik azt mondta, hogy az eleje, a másik szerint a közepe. Az Atyaisten meg kimondta, hogy a legutolja legyen a legrosszabb, mert akkor nem sajnálja elveszíteni a világot.⁴⁴

A szegedi tanyák népe szerint a világ végén három napig sötétség lesz. Csak majd a hétszer szentelt gyertya világít.

⁴⁴ EA. 2809. *Kálmány*.

NAP, HOLD, CSILLAGOK

A természet legcsodálatosabb alkotása, szinte föltétele népünk szemében is a *Nap*: a fénynek és melegnek éltető, oltalmazó forrása. „A régi szegedi nép háza — írja⁴⁵ Kovács János — mindig napkelet felé tekintett, és ágyát is úgy helyezte el, hogy annak fejtől való része kelet felé irányuljon, és így soha nem feküdt le másképp, mint fejjel napkelet felé. Épp ezen ősi szokáshoz való ragaszkodás okozta, hogy Szegeden mindenki arra törekedett, hogy házának homlokzata a fölkelő nap felé fordultan építessék.” Ezért került tehát házának homlokzatára, kapujára, vízimalmokra, kemencék előtájára a *napsugár*. E díszítésnek egyházi barokk fogalmazása is az archaikus napkultusznak továbbélése.⁴⁶

A Nap hajdani tisztelettudó *szőregi* megszólítása: *napapám*.⁴⁷ A Föld: *födanyám*. Tömörkény említi,⁴⁸ hogy a régi szegedi emberek „kalapot szoktak előtte emelni szép, tiszta és kedves hajnalokon.” *Felsőtanyán* így szólnak oda a Napnak: *jó röggelt adjon Isten!* A betegséget régebben a hajnalnak ajánlották, hogy mulassza el.

Jellemző az a Kálmánytól *Magyarszentmártonban* megörökített *sátánűző*, amelyben archaikus népi és egyházi szimbólika vegyül egymással:

Hajnal Hajnal
Szép piros Hajnal,
Kiben Márja elnyugszik,
Világ tüle kezdetik,
Pokol tüle töretik.
Ablakomon Mária,
Ajtómon szent neve.
Gyűjj be Szent Pétör, Szent Pál!
Házamban van oltár.
Szent ótáron szent abrosz,
Az alatt van
Három őrzőangyal.
Égyik őriz, másik vigyáz,
Harmadik éjjeli álmomba
Fősörkent.
Mönj el Sátán, mönj el,
Mert fejem van neköm:
Fejem a Názáreti Jézus,
Aki mögfelel az én
Szögény bűnös lelkömé.
Amen.⁴⁹

⁴⁵ Kovács J. 345.

⁴⁶ Erről itt nem szólhatunk. Vö. *Sacra Hungaria* 70

⁴⁷ EA. 2810. *Kálmány*.

⁴⁸ A kraszniki csata 113.

⁴⁹ EA. 2810.

A Napot az égen a *szőregi* öregektől *Napvezető* néven emlegetett csillagkép vezeti. Előtte jár a Napnak.⁵⁰

A napfoltokat sokféleképpen magyarázzák. A *magyarszentmihályiak* szerint ember van benne, aki széttekint az egész világon. A városiak, vagyis a szegediek, továbbá *magyarszentmártoniak* asszonyfejet látnak benne. Az *ószentivániak* szerint Mária van benne, meg a Kis Jézus. Ezt a szemléletet talán a Jelenések Könyvében *Napbaöltözött Asszony* alakja ihlette. Másként: Jézus feje van benne, ő vezeti, kormányozza a Napot (Magyarszentmihály). Ismét más magyarázat szerint félkenyér látható benne.⁵¹

A boszorkánypörökben olvassuk, hogy a bűbajosok napbanézéssel iparkodtak az elveszett jószág nyomára jutni. 1730. *Lőrök Marianna vallja, hogy leánykorában Besztercebányán Mogyori József közönséges gazdaembernél szolgálván, az tanított a ötet az napba nézni: hogy fehér makkot megtörvén, annak olajával szeme fényét megke-nte és az gyenge napba nézvén, annak sugárjai megmutatják, ha valakinek valami elté-lyedett marhája, jószágga vagyon. Másik helyen: az Nap megmutatja bötük szerint, hol vagyon olyan elveszett jószág.*⁵²

Jámbercra b *tápai* öregasszonyok még a közelmúltban is *Kisasszony* (szept. 8) hajnalán ki szoktak menni a Tisza partjára napköltést várni. Hitük szerint a fölkelő Napban meg lehet Máriát látni. Talán innen a régi *szőregi* hiedelem is: a hajnal Mária lakóhelye, ott pihen benne.⁵³

A kuruzslók fürdővizét a múlt században olyan helyen szokták előnteni, ahová nem süttött oda a Nap. Kovács János írja,⁵⁴ hogy a régi *szegedi* javasasszonyok ráolvasásaikat így kezdték: *dicsértessék a Nap járása, dicsértessék a fényös Nap, dicsértessék a ragyogó napsugár.*

Sándorfalvi, gyevi szójárás szerint *nap alatt van* már az a lány, aki kiszemelt menyasszonya valakinek.

A régi *gyevi* gazdák igyekeztek, hogy még napkölte előtt kiérjenek búzát vetni. Amikor a Nap éppen feljött, a vetnivaló búzával telt zsákokat oda szokták ütogetni a Földhöz.

A Napot tréfás városi szójárás szerint minden áldott hajnalban szlovákok, más-ként románok tolják nagy rudakkal a helyére. Ha fényesen süt akkor meg román asz-szonyok sikálták ki (Tápe).⁵⁵

A Nap *főkel, halad, delel* az égen, *süt, forró nyárban hét ágra süt*, ha kis nyári felhő takarja el: *kupakol, este áldozik, léáldozik, fahögybe ér, tréfásan vajasára ér.* Másként a *térváriak* szerint: *oda jár mán a nap, ahun a kúdús a vajjal elbukott. Szőregi változata: ott mén mán a nap, ahun a kúdús a vaját előntötte.* Mondai háttéréről a csil-lagoknál esik szó. Öregek között élő hiedelem, hogy a Napra csak azt szabad monda-ni, hogy *léáldozik*, azt nem, hogy *lémén*. A Nap ennek hallatára azt mondja: *eredj tē lē a poklok fenekire!*⁵⁶ A leáldozó Napot Kálmány *temesközi* hallomása szerint a mó-kus eszi meg.⁵⁷ A *tordaiak* viszont úgy tudják, hogy a Napot cigánygyerekek húzzák le az égről.

Napáldozat, napszállat, naplēmönt, naphajlat, alkunyat, tápaiasan *napáldozás* után öregek szerint már nem jó a házból semmit kiadni, mert különösen a gyerekek elvész

⁵⁰ A csillagok 25.

⁵¹ EA. 2810.

⁵² *Reizner* IV, 463, 466; *Kovács J.* 346.

⁵³ EA. 2810.

⁵⁴ *Kovács* 347.

⁵⁵ EA. 4810.

⁵⁶ EA. 2810. Magyarszentmárton.

⁵⁷ EA. 1810.

az álma. Hajdani *szőregiek* szerint a napáldozat *szent óra*: ilyenkor nem jó enni, vacsorálni, lovat ellátni.⁵⁸

A *markaláb*, másként *markoláb* a Napot és a Holdat eszi, és ezzel okozza a nap-és holdfogyatkozást. Amikor a világosságot megemészti, lassan újra kiadja. A *markaláb* olyan, mint a papagáj, és a *Napkelet fáján* tartózkodik. Ha *napfogyatkozás* idején a *markalábmadár* körmével nem tartaná a *Nap koszorúját*, a hajdani *szőregiek* szerint leesne az égről.⁵⁹

Ahogy a pap felmutatja a szentostyát, éppúgy fénylik a Nap is a világnak. A *Napkelet fáján* van az oltára, ott áldozik. Világbíró Nagy Sándor a világ végén meg akarta nézni. Az ördögöket megnézhetette, de a *Napkelet fáját* mégsem láthatta, mert Isten nem engedte. Akkor igen, ha az asszony állatoktól tisztán tartja magát. Ott, ahol a Nap jár, tenger van, ott áll a *Napfája* is. Sándor csak bement és a fát megölelte, megcsókolta. Megkérdezte tőle: hazajut-e még. A szentséges fa azt jövendölte neki, hogy esztendő múlva meghal. Az gyilkolja meg, akinek legjobban bízuk.⁶⁰

Diószegi Vilmos a *markaláb* eredetével, elterjedésével foglalkozva⁶¹ az itt felsorolt régebbi adalékok mellett idézi Péter Lászlóné *szőregi* anyaggyűjtését is. Ebből kiderül, hogy a hiedelemre máig hasonló értelemben emlékeznek: a *markaláb* eszi a Napot és Holdat, más magyarázat szerint árnyékot vet rájuk.⁶²

Régi *hívogatók* a *szejáni* gyerekek ajkán, amikor a Nap föllegek közé bújik:

Daru, daru, mönj föl égbe:
Hujjants éggyet a Jézusnak,
Hogy adjon melegöt, a darunak teleköt,
Minékünk mög melegöt.

A *Kópé* a városi gyermekek hajdani világában ijesztő lény volt. Ha hirtelen felhő fődte el tőlük a fénylő Napot, akkor a játékot nyomban abbahagyták, és táncolva, ugrándozva, tapsikolva fordultak feléje és ezt mondták: *gyűjj fő Kópé, mönj le hideg Isten kapujárú!* Más: *gyűjj fő Kópé kopogtatni, arany zászlót lobogtatni!*⁶³

A *gyevi* gyerekek hívogatója: *süss fő nap Isten kapujába!*

Naphívogató Szent Györgykor:

Süss föl nap, Szent György nap,
Kertöm alatt egy kis bárány majd mögfagy!
Terítsd le a köpönyegödet,
Adjon Isten jó melegöt,
Happ!

Erre a gyerekek leguggolnak, mintegy a földre csalogatják a Napot.

⁵⁸ EA. 2810.

⁵⁹ *Kálmány L.*, A hold nyelvahagyományainkban 14.

⁶⁰ EA. 2810.

⁶¹ *Diószegi V.*, A palóc etnokulturális csoport határa és kirajzásai. Az égitestet evő mítikus lény, a *markoláb* elterjedtségének tanulságai. Népi Kultúra, Népi Társadalom I. (1968), 217-251.

⁶² A *markaláb* etnokulturális elemzése során Diószegi a szegedi táj jellemző adalékait is megvizsgálja és palóc eredetűnek találja. Szerinte azok a jász, illetőleg palóc rajok adták át népünknek, amelyek az Alföld újjátelepülésével szomszédságunkba kerültek. Mi főképpen a dokumentációra törekedvén, eredetkérdésekkel nem foglalkozunk. Az átvételt nagyon lehetségesnek tartjuk. Diószegi-nek egyik, Szabó Dénes állítólagos információjából származó állítását azonban helyre kell igazítanunk: a bánáti *Szeján* szinte teljes egészében szegedi eredetű. Diószegi kiváló tanulmányának szegedi tájat érintő fejtegetéseiben még több kisebb korrekció akadna, főleg településtörténeti fogalmazásainál. — Képzetháttérét már elfeledve *alsóvárosi* tréfás szólásként járja: *évitte a markaláb* vagyis elveszett, nincs meg.

⁶³ *Kálmány I.*, 193; III. 110, 195; *Kovács János* 344.

Egy másik, szintén *szajáni, felsőtanyai* hívogató így hangzik:

Hozd ē fiam a horgot,
Hagy rántom lē a Napot!
Hozd ē kúdús a Napot,
Adok ēgy rossz kalapot.

Terjáni változata:

Hozd ē kúdús a Napot,
Adok neköd selyömkalapot.⁶⁴

Ez és az előbbi mondóka Kálmány szerint is nyilván összefügg azzal a már idézett, napnyugtát körülíró szólással, amelyben a koldusról és vajról van szó, az összetartozó részletek azonban már kihullottak a népelemlekezetből. Kálmány egyébként azt gyanítja, hogy a daru a tűzistennek, vagyis a Napnak madara.

Idézzük végül a Naphoz fűződő jellegzetesebb szegedi szólásokat. Ne henyélj, fogj valamihez: *mire néződ a napot?* Akinek arcát a tavaszi nap kissé megsütötte, azt *mögkapta a nap*. Forrón süt: *jól ide bámult a nap*. „A tűző nap fogalmának — írja⁶⁵ Tömörkény — ez a rendes, megszokott kifejezése. Van benne valami igazság. Mikor ez az olykor kedves, olykor rettenetes égi szörnyeteg szinte rámered szörnyű forróságával a világra.” Ilyenkor népünk *Tarhonyaszárítócsillag* néven is emlegeti: a frissen készült tarhonya gyorsan szárad a forró melegnél.

A személyként tisztelt *Hold*, népünk ajkán *Hód* archaikus hiedelemvilágát Kálmány örökítette meg.⁶⁶ Néhány adattal nekünk is sikerült még kiegészítenünk.

A Holdnak van *udvara*, azaz karikája és *szarva*. A holdudvar lehet kisebb, nagyobb. Ha kicsiny, akkor eső nem várható. A nagy udvar szelet jelez. Ha a sarva lefelé áll, eső lesz. A régi pákászok szerint,⁶⁷ amikor *kótyagselymöt hány* a holdvilág, vagyis rózsás ködök imbolyognak a csillagos éjszakában, akkor szép meleg napok következnek.

Találós kérdés: *hány font a Hold?* Csak egy, mert négy negyedből, *fertályból* áll.

A Hold előtt is csillag jár, amelynek a *szőregiek* szerint *Hódvezető* a neve.

A Hold feltjáról Kálmány jegyezte föl azt a *szőregi* hagyományt, hogy *visszaszeseött*, és a nép úgy találta, hogy öreg ember térdepel benne. Amikor meg a Maros partjára esett a Hold, egy nagy, fehér szakállú ember — mintha imádkozott volna — térdepelve tartotta. Amikor aztán fölemelkedett, az öreg is eltűnt a *szőregiek* szeme elől.

Kláralfalviak szerint két *cigánygyerök* osztozkodik a Holdban. Meg is látszik amint kapdosnak. Jó idéznünk azt a *szőregi szerb* hagyományt is, amelyet szintén Kálmány örökített meg. Eszerint a Holdban Kain és Ábel látható. Kaint, mert testvérét agyonütötte, az Isten megátkozta, de azokat is, akik példáját követik. Hogy a testvérgyilkosság többször elő ne forduljon, intő például a Holdba tette őket. Ábel fekszik, Kain pedig szalad mindenki szeme láttára.⁶⁸

A szegedi nagytájon legáltalánosabb hagyomány szerint azonban a Holdban *Dávid*, meg *Cicölle*, másként *Cicëlla* táncol. Több mondánk is magyarázza a Holdba jutásukat.

⁶⁴ EA. 2810.

⁶⁵ *Tömörkény I.*, Száraz meleg, Szegedi Napló 1905, 202. sz.

⁶⁶ *Kálmány L.*, Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A Hold nyelv-hagyományainkban. Bp. 1887. Továbbiakban: A Hold.

⁶⁷ *Lakatos K.*, A régi szegedi halászkok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

⁶⁸ A Hold 16.

Kübekháziak szerint Cicölle meg Dávid azt kérte az Istentől, hogy mindig fiatal maradjon, soha ne öregedjék meg: Cicölle táncolhasson, Dávid meg hegedülhessen. Az Úristen nem tudta máshova tenni, hogy fiatalágukat megőrizték, odatette tehát őket a Holdba. Így aztán, amikor a Hold *mögújul*, megújul Cicölle is. Azóta Cicölle csakugyan mindig táncol, Dávid meg hegedül. Meg is látszik, de nem jó belenézni. Megvakul, ha valaki éppen akkor néz bele, amikor a hegedű húrja elpattan.

Szöregiek is úgy mesélték Kálmány Lajosnak, hogy a Holdban Dávid muzsikál, Cicölle meg táncol. Dávid előtt asztal is látszik. Az Úr azt kérdezte Cicéllától meg Dávidtól, hogy ami legkedvesebb, megadja nekik. Cicélla azt mondta: táncolni, Dávid meg: muzsikálni. Cicélla elfelejtette még azt is kérni, hogy mindig fiatal maradjon. Meg is vénült már, csak a csontjai vannak. Zörögnek. Ezt hallani is, amikor a babiloni toronyban táncol.

Cicélla előregedett, nem látott. Mégis fölment az Istenhez és kérdezte, hogy mekkora a diófa levele. Mondták neki, hogy akkora mint a tenyere. Hála Istennek, amikor még én láttam, akkora volt, mint egy szakajtó. Amikor pedig akkora lesz, mint a cse-reznyeafa levele, akkor vége lesz a világnak.

Kálmány ír arról a *madarásztói* hagyományról is, hogy három ember muzsikál a Holdban, de megnevezni már nem tudták neki.

Andrásfalvy Bertalan *ószentiváni* följegyzése szerint: Keresztelő Szent János Jézust kereszteli a Holdban.

Szöregi öregek azt ismondták, hogy a fogyó holdat Cicélla takarja el.⁶⁹

Más hiedelem szerint Dávidot meg Cicéllát az anyjuk elküldte a templomba. Ők azonban a kocsmába mentek, ahol három lány, hat legény táncolt, Dávid pedig muzsikálni kezdett nekik. Hazatérve, az anyjuk megátkozta őket.⁷⁰ Ez az *ünneprontás* képzetkörének kozmikus térségbe vetítése.

A hiedelmet Szeged költőifiai is megörökítik. A „Tiszai tájak”, Juhász Gyula verse így idézi:

Emlékek holdvilágos ablakán át
Nézem a messzi, áldott Tisza táját.
Az égi nyájak lassan elterülnek,
S a holdban Dávid lassan hegedülget.⁷¹

Terescsényi György verseskötetének címe: Dávid hegedűje.⁷² A címadó költeményben, amely a virrasztó ember szorongásairól, kérdezgetéseiről szól, ezt olvassuk:

S nem jött felelet, a szíve felett
Atgördül a Göncöl, az égi batár,
Lelkében kigyulladt sok távoli csillag,
Dávid hegedűje halkán muzsikált.

A Szíriusz égett s a végtelenségét
Végig teleszórták titkos figurák,
És úszott a hold, a néma, a holt,
Dávid hegedült s figyelt a világ...

Holddal szemközt ne vizelj, mert a *tápaiak* szerint fölszálkásodik a körmödnél az ujjad, hólyag nő a nyelveden. Másként: baj éri az embert.

Ha két holdat látunk: háború lesz. Ha a Hold visszaesik, a *szöregiek* szerint feje-

⁶⁹ Péter Lászlóné gyűjtése: *Diószegi* 222.

⁷⁰ EA. 2810.

⁷¹ *Juhász Gy.*, Késő szüret. Bp. 1918, 94.

⁷² *Terescsényi Gy.*, Dávid hegedűje. Szeged 1922, 44. Vö. még *Scheiber S.*, Mikszáth Kálmán és a keleti folklóre. Bp. 1949, 65.

delem jövetelét jelzi. Amikor Ferenc József először járt a városban, akkor is visszacsúszott a Hold.⁷³

A *hódújulás*, másként *hódújság*, röviden *újság* ideje a szegedi néphit szerint is szerencsével, boldogulással jár. Ilyenkor legjobb lakodalmat is tartani.

Amikor az újholdat először megpillantjuk az égen, verni kell a zsebet, hogy szaporodjék benne a pénz. Ha azonban üres, akkor egész hónapban szűkében leszünk. Az újság ne érje ülvé az embert, mert akkor, abban a hónapban nem lesz friss.⁷⁴ Ha ilyenkor esik az eső, akkor a *tápaiak* szerint az egész hónap esős lesz. Öreg *apátfalviak* az újhold láttára megemelik a alapjukat.

A Holdat népünk régebben azzal tisztelte meg, hogy újság idején hozzáfordult egészségért, betegségének, ügyének-bajának elmulasztásáért. E ráolvasó hagyomány öregek körében még ma sem tűnt el egészen.

Jószerecséért folyamodik a régi szegedi könyörgés:

Újhód: új király!
Adjál neköm jó heteket,
Jó hetekben jó napokat,
Jó napokban jó órákat,
Jó órákban jószőröncsét,
Azután mög jó egészség!⁷⁵

Jámborabb, idős *csólyosiak*, alsótanyai ivadékok ilyenkor így fohászknak:
újjja mög a jó Isten mindön tagomat, porcikámat!

Amikor öreg *tápaiak* először veszik észre az újholdat, letérdepelve ezt mondják:
újhód, új király, hínnak engöm vendégségbe. Én nem möhetök, de eküdüm mindön látható és láthatatlan igyemet, bajomat! Ezt abban az esztendőben minden újságkor meg kell ismételni. Egyidejűleg a kezükkel odanyúlnak, ahol a testükön fájdalmat éreznek, szenvednek.

Ha a gyereket rossz nyavalya, *nehézségtörés* gyötörte, a *szőregi* anya e szavakkal fordult az újholdhoz: *Újhód: új Király! Az én gyerökömet a nehézség töri. Tē vagy a Ráadó, tē vagy az Evövö: vödd lē rúla.*⁷⁶ Ezt három héten át kell ismételni.

A *fogfájást* ószentivániak szerint ezzel a térdepelve végzett, háromszor ismételt könyörgéssel lehet elmulasztani: *Újhód: új Király. Tégöd köszöntelek eleven foggal, döglött féröggel. Az én fogam akkor fájjon, mikó kégyót, békát öszök.*⁷⁷

Szegedi változata: *Újhód: új Király! KöszöntelekTégöd ezön üdvözlettel, hogy a fogfájást háritsd ē tülem!*

A csólyosiak viszont így könyörögnek: *Újhód: új Király, Háromkirályok: vótatok-ē Krisztus születésin?Vótunk. Fájt-ē a fogatok? Nem. Adja a jó Isten: az enyüm sē fájjon!*

Szemölcsről való klárafalvi ráimádkozás: *Újhód: új Király! Apró marhácskáim vannak, Isten uccsē eladom!* Más klárafalvi változat: *Akinek szömöcsöje van, hód iránt fa alá áll. Háromszor mögkenyi a szömöcsöjít zsírral, aztán mondja: Újhód: új Király, házasi a fiát. Hínnak lakodalomba, de én nem mék. Eküdüm a fiamat: müljon el a szömöcsöm!*⁷⁸

Régi alsóvárosiak szerint amikor az ember legelőször látja meg az újságot, megmarad abban a nyomban, nem mozdul, majd ezt mondja: *Újhód, új Király, tégöd köszöntelek* (a Holdra néz): *amit látok: nyöjjön* (a földről port vesz föl, megszórja vele a

⁷³ EA. 2810.

⁷⁴ Grynaeus Tamás gyűjtéséből.

⁷⁵ A Hold 9; még mi is hallottuk.

⁷⁶ Uo. 9.

⁷⁷ Uo. 10.

⁷⁸ Uo. 12.

szemölcsét, de nem szabad ránéznie:) *amit nem látok: múltjon*. Más alsóvárosi változata: *Újhód: új Király! Boldogságos Szűz Anyám! Hinnak a lakodalomba, de nem möhetők: eküdüm a szümöcsömet* (közben a kezével elsöpri magától a szemölcsöt).⁷⁹

Hideglelésről való régi *Újszõregi* könyörgés: *hód: új Király házassít a fiát. Engõm hinnak vendégségbe, de én nem möhetők: küdüm a hidegömet*. Ha könnyebb betegsége van, az utolsó sort így szokta fölcserélni: *Ügyemet, bajomat küdüm*. Ha lány a beteg, akkor a Hold nem a fiát házassítja, hanem a lányát adja férjhez.⁸⁰ Ilyenkor a szöveg Vörös Róza szõregi imádságosasszony ajkán így alakult: *...engõm is hinnak koszorús-lánnak* (koszorúslegénnek), *de nem möhetők...*

Ha a kislánynak sebes volt a feje, az anyja ölébe vette, szalonna fölsejével megkente, úgy ment a Holdnak: *Újhód, új Király: férhõn adta a lányát. Engõm is híjjon lakodalomba! Én nem mék el, eküdüm a sebõmet*.⁸¹

Alsóvárosi eladó lányok újságkor így szoktak térdepelve a Holdhoz fordulni: *Újhód: új Király! Boldogságos Szűz Anyám, mutasd móg az én mátkám!*⁸²

A *hódújulás* idején született ember szerencsés lesz. Öreg *alsótanyaiak* szerint a szőlõmetszést ilyenkor kell megkezdeni, mert *sóska*, vagyis a zsõnge szõlõtõke ágvégen fejlõdött kaccs, apró levél csak így fejlõdik, gyarapodik szépen. Ha a munkakezdõ Szent József napja és a holdújulás abban az esztendõben nem esik össze, akkor jelképesen már a megelõzõ újholdkor meg kell egy-két tőkét metszeni.

Az újhold idején meszelt házba öregek hiedelme szerint betelepszik a svábbogár. Úgy lehet kiirtani, ha holdtõltekor a ház elõtt elmenõ üres kocsira hármat feldobnak. A tápaiak szerint hetet kell nádszálba dugva kocsira dobni.

Ha újhold péntekén valakinek a kilencedik lábanyomát fölszedik, meg tudják vele rontani az illetõt. A boszorkánypörök iratai között olvastuk, hogy Széll Zsuzsanna rontása nyomán a nyavalya minden *újságban* kiújul.⁸³ Öreg *fõldeákiak* szerint lelkünk, vérünk annyszor újul meg, ahányszor a Hold.⁸⁴

Hódtõtyin, azaz *telehód* idején jó lakodalmazni, tyúkot ültetni, disznót hizóba fogni, fölfújt pofával mákot vetni.

A szegedi tájon általános hiedelem szerint csak *hódfogytán* jó takarítani, meszeli, mert akkor megfogytakoznak a házban a férgek. Nem jó esküvõt tartani. Nem jó nyíratkozni sem, mert akkor nem nõ ki a haj.

Kálmány *szõregiektõl* hallotta,⁸⁵ hogy egyszer karácsony éjszakáján leesett a Hold és gurult az utcán, mint a szita. Amikor fölment, *rebõgött*, mellette egy csillag volt. Ha föl nem bírt volna menni, elveszett volna a világ.

*

A *csillag*, *csillagos ég* szegedi képzetkörét, hiedelemvilágát Kálmánynak régi pásztorok, vízenjárók, öreg parasztok, tehát szabadban élõk, virrasztók ajkáról sikerült még akkor megörökítenie,⁸⁶ mielőtt földmívesként nem kerültek állandóbb földél alá.

Nagyon sok: *annyi mint csillag az égõn*, olykor a józan, rendes ember is kirug a hámból: *néha még a csillag is mögszalad az égõn*.⁸⁷ Kedvez neki a szerencse: *szõrõncés*

⁷⁹ Bálint S., Adalékok a szegedi néphithez. MNy. 1933. 175.

⁸⁰ A Hold 11.

⁸¹ Uo. 11.

⁸² Bálint 175.

⁸³ Reizner IV, 431.

⁸⁴ EA. 2810.

⁸⁵ EA. 2810.

⁸⁶ Kálmány L., A csillagok nyelvahagyományainkban. Szeged 1893. A továbbiakban: Csillagok.

⁸⁷ Különféle magyarok 27 is.

csillag alatt születött. Fennhordja az orrát: vizsgálja a csillagot. Jól tud hazudni: lëhazunná a csillagot az égrü.

A csillagok állásából, járásából népünk koros nemzedékei időjárásra következtetnek. Ha téli éjszakákon a csillagok szépen ragyognak, az idő keményre fordul. Ha nyáron sűrű csillagos az ég, hamarosan eső lesz. Ha a csillag sűrűn hull, szél támad.

A régi szegedi juhászok Szent Jakab (júl. 25) éjszakáján a csillagok járásából jósltak a következő évi időjárásra. A középkor egyik leghíresebb, magyaroktól is fölkeresett zarándokhelye volt a spanyolországi *Compostela*, azaz *Campus Stellae* vagyis csillagok mezeje. A legenda szerint Jakab apostol állítólagos sírjához juhászokat vezértek először a csillagok. A mi hiedelmünk alkalmasint még középkori hazánkban sem ismeretlen hagyománynak töredéke.

Ha karácsony éjszakáján sok a csillag az égen, az ószentivániaiak szerint jó esztendő következik.⁸⁸ Aki kilenc este kilenc miatyánkot elmond, aztán kilenc csillagot megolvasson, meglátja a mátkáját.

Minden embernek megvan a maga csillaga. Ha csillag hull le, akkor meghal valaki. Azt is szokták mondogatni, hogy ilyenkor lélek szabadul a purgatóriumból. Mint mindjárt látni fogjuk, ezt a hiedelmet a szöregiek a csillagszaladáshoz kapcsolják. Régi pákászok azt is megmondták, hogy ember vagy asszony csillaga hullott-e le.⁸⁹ A csillagokra nem jó ujjal mutogatni, mert ha az illető etalálja a maga csillagát, akkor ez lehullik, ő maga pedig nemsokára meghal.

„Találtam Szöregen — írja⁹⁰ Kálmány — olyan emberre is, ki megkülönbözteti a csillaghullástól a *csillagesést*, jobban mondva, *szaladást*. Mikor a csillag nem tűnik el, hanem csak megszalad, akkor a purgatóriumból szabadul meg egy lélek. Ilyenkor imádkozni kell. Ha pedig a csillag akkorát szalad, hogy nem látszik többé, ami csillaghullás, akkor meghal valaki.”

A néphagyomány a csillagokat emberi, természeti tulajdonságokkal, olykor szakrális vonásokkal ruhazza föl és emberies mondákat, hiedelmeket fűz hozzájuk.

Máig egyike a legismertebb csillagképeknek a Nagymedve csoport, népi nevén *Göncölszekér*, *Magyarországi Göncölszekér*, *Nagygöncölszekér*, más nevén *Döncölszekér*, *Döncöl szekere*, *Döncő*, *Döncör*. Emlegették *Szent Péter szekere* néven is. Több szólás is fűződik hozzá. Nagyon nehéz: *olyan nehéz, mint a Göncölszekér*. Fölösleges: *ötödik kerék a Göncölszekéren*. Nagyralátók: *ők akarják magok hajtani a Göncöl szekerét*.

A *Kisgöncölszekér*, *Szöregen Törökországi Göncölszekér*, másként *Krisztus szekere* a Kismedve csillagkép, Általánosan ismeretes hét csillaga közül a három első csillag a *Rúd*, illetőleg az *Ökörök*. Mindegyik csillagot pár Ökörnek számítva, hat Ökör van befogva. A négy utolsó csillag a *Szekér*, ami egyben a kerekeket is jelenti. Krisztus Urunk innen szórta le mindenfelé a szalmát. A szalmaszórásból visszamenet nagy kátyúba jutott, és eltörött a szekere rúdja, azóta görberudas a *Kisgöncölszekér*. Gajgonyai magyarzat szerint a szekér árpakenyérrel, cethallal és morzsalékkal volt megpakva, amikor feldőlt.⁹¹

A *Nagygöncölszekér*, másként *Magyarországi Göncölszekér* a Nagymedve csillagkép α , β , γ , δ csillaga. Mindegyik csillag egy-egy *Kerek*, a szekér többi része nem látszik. Az ϵ , ζ , η csillagok egyesek szerint az *Ökör*, mások szerint a *Szekér rúdja*, ismét mások szerint a *Rúd*, és *Ökör* egyszerre. A középső Ökör mellett van az Alkor csillag, amelynek többféle népi neve van: *Ustoros*, *Cigánygyerök*, *Hüvelypici*, Magyar-szentmártonban *Olágyerök*. Ehhez a majdániaiak azt a hiedelmet fűzik, ha egyszer fölbukik

⁸⁸ Csillagok 6.

⁸⁹ *Lakatos*, Ethn. 1910.

⁹⁰ Csillagok 8.

⁹¹ Csillagok 20.

az Ökrök előtt, akkor elvész a világ. A szöregiek szerint a Hüvelypici a szekérbe fogott középső ökörnek füléből hujángatja: *cselő, hajszt!* Szöregi hagyomány szerint Szent Péter vak lovon járt, és ki akart térti a *Részögembör* elől, de ez mégis összeakaszkodott vele és ledörgölte Péter szekérének egyik oldalát: a szalma leszóródott, a rúd meg eltörött.

A Göncölszekér Illés profétáé, azon hordja a villámokat. Illést meg Jónást Isten az égbe ragadta a gonoszok lelövöldözésére: Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás pedig tolja, úgy dörögnek.⁹²

A régi szegedi pákászok a Göncölszekér rúdjának fordulásából meg tudták mondani, hogy az éjszakának melyik órája következett el.⁹³

A *Tejút*, szokottabb nevén *Országút*, Felsőtanyán *Juhászok útja*, *Jézus útja*, azaz a Via Lactea csillagcsoporthoz is számos hiedelem fűződik. A Tejút keletkezését a régi *oroszlámosi* nép így magyarázta: Árpád apánk egyszer az édesanyjával álmodott, akinek emlőiből megeredt a tej. Amerre a tej ment az égen, arra ment Árpád apánk is a seregével. Az a tej látszik az égen, ezért Tejút a neve.

Alsótanyai magyarázat szerint a lelkek az Országúton jutnak föl a mennyekbe. A jó lelkek az Országút egyenes ágán mennek, a rosszak meg az elhajlason a pokolba jutnak. Kálmány mellékesen említi, hogy a félegyháziak szerint a jó lelkek ezen járnak a búcsút. Jézus is járt rajta, amikor Jeruzsálembe ment. Ezt egy *szöregi* változat szerint Jézus szórta. A szöregi hagyomány úgy tudja, hogy Szent Péter a Göncölszekéren elment szalmát lopni, de a *Csősz* (Vega) rajtaérte. Péter erre sebesen hajtani kezdte az Ökröket, a szalma pedig elszóródott. Azóta látszik az égen az Országútja. Más magyarázat szerint a *Részögembör* elől akart kitérti, úgy szóródott szét a szalma.⁹⁴

Az Országút közepén látható csillagkép a *Szent Domonkos kertje*. Ezt olvasó keríti, két csillagból áll a kapuja, Domonkos vigyáz rá. Az ő rendjében született a Máriát magasztaló rózsafűzér-ájtatosság. Mikor kertjének virágai hervadoznak, akkor az emberek erkölcstelen életet élnek. Ilyenkor sírva mondja Domonkos, hogy elhervadnak a virágai.⁹⁵

A *Részögembör* a Cepheus Szeme csillagkép. A gajonyai hagyomány szerint amikor Krisztus Szent Péterrel vándorolt, az Országúton találtak egy *Nyúveskutyt*. Ez nyilván a Deneb α Cygni. Péter befogta az orrát, elkerülte. Krisztus csak ment a rendes úton. Amint tovább haladtak, látta, hogy egy *Részögembör* dülöngél az úton. A *Kocsmá*, ahol mulatott, a Cassiopéa α , β , γ , κ csillaga. Káromkodik, de éktelenül. Krisztus messzire kitért előle. Péter nem állhatta meg, hogy meg ne kérdezze az Urat. Látod Péter, az a Nyúveskutya senkit se bánt, de az a disznó mindenkivel kiköt, az elől ki kell térti. Azóta látszik az az út az égen, amióta kitért Krisztus a *Részögembör* elől. Ez az égen a *Krisztus Urunk kitérése*, másként *Szent Pétör kitérése*, vagyis az Országútnak a Cepheus szeménél való elhajlása. Innen a példabeszéd is: *még az Isten is kitér a részög embör elől, Krisztus is kitér a részög embör elől*.⁹⁶

A *Szűrű* a Hattyú Orra körül látható kis csillagcsoport. Innen lopta Szent Péter a szalmát, amely az Országúton elszóródott. Klárafalvi változat szerint viszont a *Cigány* lopta a szalmát, de a Csősz észrevette, és azóta mindig megy utána, hogy elfogja.⁹⁷

A *Kaszás*, *Kaszások*, *Három Kaszás*, teljes nevükön *Kaszáscsillag* az Orion δ , ϵ , ξ csillagai.

A szöregi hagyomány szerint a Kaszások hatan vannak. A három első *Magyar-*

⁹² Csillagok 18; Világunk alakulásai 68.

⁹³ *Lakatos* i. m.

⁹⁴ Csillagok 13.

⁹⁵ Uo. 25.

⁹⁶ Uo. 16.

⁹⁷ Uo. 16.

kaszás. Úgy oldalról vannak a *Cigánykaszások*. Ez a három mindig elébe akarna vágni a Magyarkaszásoknak, de nem bír. Mások szerint a Magyarkaszások mellett a három *Marokverő*, másként *Gyűjtő* látszik. A környező apróbb csillagok a *Rudasok*, és ezek körül a *Vontatók*. A Kaszásokkal jár a *Sántalány*, másként *Sántakata*, vagyis a *Sirius*-csillag is.

Kata tehát a Kaszásokkal szokott járni. Valamikor nem volt sánta, csak amikor a Három Kaszás kiindult a faluból és ő utánuk vitte az ételt, akkor sántult meg. Az utolsó Kaszás elejtette a szerszámát, Kata meg behágott. Azóta ballag sántikálva a Kaszások után, de utolérni nem tudja őket. Ha egyszer mégis utolérné, akkor vége lenne a világnak.⁹⁸

A Kaszás csillagkép más, szintén Kálmány Lajostól följegyzett neve *Szent Ilona pácája*,⁹⁹ viszont a *Mária pácája* megnevezést mi hallottuk Újkígyóson. Horgoson *Jákob pácája*.¹⁰⁰

A gazdasági életet, emberi munkát idézi a *Halászcillag*, röviden *Halászsok* is, amelyet a gyeviék emlegettek. E csillagképek az Andromeda β , δ és a Pegazusok α , ξ csillagai. A Halászcillag a gyeviék szerint akkor látszik tisztán, amikor a halász éjjel halászni megy. Ha a kecés addig meg nem fogta a halat, míg a halászcillag fönt van az égen, azután halászhat.

A Halászcillag után megy a *Pálinkásasszony*, meg a *Halficsér*. Amikor a Ficsér eljut az ég aljára, északnak fordul, de nem tűnik el, mert már akkor megrakodott.

A *Háló* a Delphin α , γ , δ , ϵ , és a Kisló α , β , γ , δ csillagai a Háló csomói, a közöttük lévő homályos csillagok pedig a Háló lyukai. Más neve *Kiskörösz*, főleg a Delphin α , β , γ , δ , ϵ képletei. Magyarszentmártoni neve *Gombolyítócsillag*: az *Olágyerők* gombolyítja benne a kócot.¹⁰¹

A *Fiastyúk*, olykor *Csirkéstyúk* csillagkép a Pleiades része. Amikor Krisztus Urunk — hallotta Kálmány Lajos — meg Szent Péter a földön járt, találtak egy tyúkot. Kérdezte Péter, hogy micsoda az. Tyúk — válaszolta Krisztus. Azt mondta Szent Péter: jó volna fölvenni. Föl is vitte, elültette, ki-köttette a csirkéket. Krisztus Urunk meg eleresztette kaparni. Azóta mindig ott is legel az égen a Csirkéstyúk.

Szőregi hagyomány szerint amilyen napon, mondjuk hétfőn legelőször meglátjuk ősszel a Fiastyúkot akkor mindig ezen a napon vessünk s ültessünk az egész következő esztendőben.¹⁰² Őreg dóci dohánykertészek úgy tartották, hogy a dohány akkor növekszik igazán, amikor már *főnnjár a Fiastyúk*, vagyis látni az égen, mintegy júliustól kezdve.

A fennhéjázó, öntelt ember azt hiszi magáról, hogy *ű* ültette a *Fiastyúkot*.¹⁰³

A *Sántakúdus* a Nyilasban látható, szekéralakú öt csillag rúdcsillaga, a többi négy csillag pedig a Sántakoldus taligája. Népünk hagyománya szerint a Sántakoldus valamikor boldogan élt feleségével, a *Szépasszony*, vagyis a Skorpió α csillaggal, de ez hűtlen lett hozzá. Sajnálja a feleségét, megy utána, de minden sietése hasztalan. Taligáját nem akarja elhagyni, mindig maga után húzza, viszont a Szépasszonynak nincsen terhe.¹⁰⁴

A *Tévelygő juhász* az Atair α Aquilae, más neve *Cigány*. Szőregi hagyomány szerint a *Juhász* elaludt az *Erdőben*, miközben nyája odébbállt. Amikor fölébredt, a *Birkákat* nem látta. Szaladt az *Országút* felé. Szent Péterrel is találkozik, aki szintén

⁹⁸ Uo. 21.

⁹⁹ Uo. 21.

¹⁰⁰ EA. 2810.

¹⁰¹ Csillagok 9; EA. 2810.

¹⁰² Uo. 11; EA. 2810.

¹⁰³ Példabeszédek II, 62.

¹⁰⁴ Csillagok 23.

az Országútra küldi. A Juhász szüntelenül a Birkák nyomában van, de nem tudja őket utolérni, mert az országút elhajlásánál a Birkák port is vernek.¹⁰⁵

A *Birka* az Aquila csillagcsoport egyik részlete.

A *Paradicsomkert* a Korona csillagkép. A kör két egymástól legtávolabb eső csillaga a *Paradicsomkert kapuja*. Többi csillagait népünk fáknak tekinti, amelyeknek rezgését is vélik olykor hallani. Azt is mondják, hogy a Paradicsom eredetileg nem az égen volt, hanem a földön, és a bűn elkövetése után jutott csak oda.

Más szöregi neve *Mária kertje*, *Apostolok csillagja*: a kör csillagai az apostolok, a középső csillag pedig Jézus. Kissé másként *Krisztus urunk asztala*: ez a csillag arra emlékeztet, amikor Jézus a tanítványait megvendégelte. Olyan szép koszorúban vannak. Ott látszik a tizenkét csillag, az a tizenkét tanítvány. A tizenharmadik pedig Jézus.¹⁰⁶

A csillagot Felsőtanyán, Magyarszentmártonban, Újkígyóson *Rúzsáskert* néven emlegetik. Ez is a népi jámborság képzetkörére utaló megnevezés.

A *Koszorúcsillag* hét csillagból áll. Kálmány nem határozza meg, de följegyezi róla a következő szöregi mondát: amikor Szűz Máriát József eljegyezte, akkor koszorúzták meg vele. Azért hívják Koszorúcsillagnak.¹⁰⁷

A *Kiskörösz*t csillagkép más nevei a már említett *Háló*,¹⁰⁸ továbbá Magyarszentmártonban *Gombolyítócsillag*, Szőregen *Fűrúcsillag*, *Fűrú*.¹⁰⁹

Az *Esthajnali csillag*, *Esthajnalcsillag*, *Hajnalcsillag* a Vénusz. Csaplár Benedek ennek és más, erősen ragyogó csillagoknak *Mönyecskeszömű csillag* nevét is hallotta. A régi időjövendölésekhez tartozik az — írja¹¹⁰ Tömörkény — hogy hideg lesz másnap, ha előtte való este nagyon fényesek a csillagok. Fényük ilyenkor csillog, reszket, játszik. Olyan, mintha pajkosan kacshintana, hasonlítván ebben a menyecskeszemhez.”

Nyilván azonos vele az ószentiváni *Ökörkereső*, felsőtanyai *Ökörlegeltető* is. Ha este eleresztik az ökröket legelni — mesélték az ószentivániak Kálmánynak — amikor az Ökörkereső feljön, akkorra *mögfeksz*ik a marha, mert már jóllakott.¹¹¹

A *Napvezető* és *Holdvezető* csillagról, amelyeket Kálmány közelebről nem határoz meg, már a Napnál, illetőleg Holdnál szólottunk.

Nem sikerült a következő csillagképeket meghatározniuk:

Báránycsillag. Kálmány szöregi adata szerint¹¹² pásztorok vitték e magányos csillagot a betlehemi Jézusnak.

Báránykeresőcsillag. Amikor a magyarszentmártoni juhászok meglátták feljönni, elmentek bárányaikat számbavenni.¹¹³ Felsőtanyán *Báránylegeltetőcsillag*.

Hajnalemelő. Dugonics emlegeti: *minden csillagzatban. de fő-képpen a Hajnal-emelőben mög-láthatod Etelét*.¹¹⁴

Háromszentkirály. Ószentivánon hallotta Andrásfalvy Bertalan.

Jézus köröszije, *Jézus koporsaja* Újkígyóson ismeretes.

¹⁰⁵ Csillagok 10.

¹⁰⁶ Uo. 24.

¹⁰⁷ Uo. 24.

¹⁰⁸ Uo. 5.

¹⁰⁹ EA. 2810.

¹¹⁰ A Szent Mihály a jégben. 301.

¹¹¹ Csillagok 10.

¹¹² EA. 2810.

¹¹³ EA. 2810.

¹¹⁴ Etelka II, 407.

Juhászbót Dugonics Andrásnál: *a Kaszás, a Fias Tyúk, a Juhász-bót és más ezeknek útjukon járó csillagzatok sokkal alább jártak.*¹¹⁵ Szőregiek szerint hat csillaga juhaszbót módjára helyezkedik el. Innen a neve.

Juhászok vezércsillaga. Amikor az égen föltűnt, a békéssámsoniai szerint akkor keltek a juhászok.¹¹⁶

Juhászpásztor. Kálmány csak annyit jegyzett föl róla,¹¹⁷ hogy hat csillagból álló csillagkép: négy a juhász, kettő a gamó. Szőregi hiedelem szerint *jelőnségnek van az égön*: a betleheimi jászolhoz igyekvő juhászokra emlékeztet.

Kakas. Dugonics emlegeti:

A gönczöl szekerét éj-félkor vizsgálván,
A fűré csillagnak hat fényét számlálván,
Kakast, fias-tyúkot rengekben találván.¹¹⁸

Kétárvacsillag. Kálmány Lajos nem határozta meg, de egy szőregi mondát mégis följegyzett róla: *egy kis gyerök mög egy kislány emaradt az apjuktól mög az anyjuktól. Siratták apjukat, anyjukat, egymás mellett möntek mindég. Amőre möntek, vad gyümöcs-csel éltek, úgy élősködtek, nem adott nekik sēnki sēmmit. Az Isten aztán magához szólította űket. Ott látszanak az égön, hogy az embörök lássák, hogy az árváknak segíteni köll egymást.* Nyilván azonos velük a szintén Kálmánytól följegyzett *Kisgyerök és Kislány* csillagkép is.¹¹⁹

Kócsag. Lakatos Károly pákászoktól hallotta.

Körösztcshellag. Meghatározása nem sikerült.

Lólopócsshellag. Késő éjjel fölbukkanó csillagkép. Ilyenkor lehet lovat lopni, mert a gazda mélyen alszik (*Szőreg*).¹²⁰

Mónárszöműcsshellag. Csaplár Benedek örökítette meg: alig pislog, homályos.¹²¹

Ökörshöm, Ökörshömcsshellag hajnalban látható apró csillag. Kálmány hallotta Szőregen.¹²²

Ökörvezető. Kálmány nem határozta meg, de följegyezte róla azt a néphagyományt, hogy a betyárokat kalauzolja: hol vannak, merre kell a jószágot hajtani.¹²³ Felsőtanyai neve *Ökörhajtó*.

Pároscsshellag. Felsőtanyán számontartott, két csillagból álló csillagzat.

Piroska. „Amelyik csillagnak a nevét nem tudta — írja¹²⁴ a pákásról Lakatos — annak maga adott nevet. Elmutogatta, hogy az a szép fényes a *Tündér Ilona*, ott az a másik a *Piroska*, emez meg itt a *Kótyag*, azaz *Kócsag*.”

Sántakaszás. Lakatos emlegeti.¹²⁵ Nyilván a Sántakoldussal azonos.

Szépasszony szöme. Terescsényi György ír¹²⁶ róla néphagyomány alapján: „megtalálta a göncölt, a fiastyúkot, a sántalányt, a kaszásokat, a szép asszony szemét.” Talán a *Szépasszony* csillagról van szó.

¹¹⁵ Jólánka II, 115; EA. 2810.

¹¹⁶ EA. 2810.

¹¹⁷ EA. 2810.

¹¹⁸ Ulisses 56.

¹¹⁹ Csillagok 25.

¹²⁰ EA. 2810.

¹²¹ Magyar Tájszótár I, 1472.

¹²² EA. 2810.

¹²³ Csillagok 10.

¹²⁴ Lakatos K., A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

¹²⁵ Uo. 83.

¹²⁶ Merre van napkelet? I, Budapest 1936, 183.

Tündér Ilona. Utalunk a *Piroska* csillagnál mondottakra.

Az *Üstökös* — kivált, ha piros a feje és sárga a selyme — háborúság, kárhozat közeledését jelenti. A pákászok *Kótyagoscsillag* néven is emlegették, mert olyan szép csóvája, farka van neki, mint a kócsagnak.

Láttuk, hogy a csillagok a szegedi hagyományban élőlények. Emberi életet élnek, úgy dolgoznak, viselkednek, mint a föld fiai. Ezt már Kálmány is észreveszi.¹²⁷ Így jelennek meg Borbély Mihály egyik meséjében is,¹²⁸ melyet máshol ismertetünk.

¹²⁷ Csillagok 3.

¹²⁸ Hagyományok II, 41.

FÖLD

A *Föld*, népünk ajkán *Föd*, kedveskedve *anyaföd* archaikus szemlélete különösen a *Födanya* kultuszában jut kifejezésre.

Ha valakinek fáj a torka, ezt kell mondania: *Födanyám, torkom fáj! Neköd panaszkodom, gyógyidd mög!* Ezt háromszor kell ismételni, közben háromszor meg kell csókolni a kemencét, hiszen ez is földből van. Ha valamelyik gyerek — még Debreczeni János följegyzése szerint — a földet veri bottal, azt kiáltja neki a másik: *nē verd jó anyád hasát, nagyon fáj az annak!*¹²⁹ Fölsőtanyán máig: *nē verd nagyapádat!*

A tápaiak bicskával csipnek egy kis földet, ezzel szokták elkerekíteni a kelevényt, daganatot. Utána a földet vagy a fején hajtják át, vagy a földbe temetik e szavakkal: *mönj a fekete föld gyomrába!*

A föld termőereje a *föd zsrjja*, amelyet a régi öregek szerint a búbajosok el tudtak rabolni, meg tudtak kaparintani a maguk számára. Katona Ferenc vallja, hogy *bika fejét megtöltötte Farkas Ádám más ember szántóföldről elvitt földdel és az maga szántóföldéhez tette, hogy az hasznát elvihesse.*

A boszorkánypörökben följegyzett *harmatszödés, mezsgyeszödés* hiedelemvilágát tréfás komolysággal máig emlegetik.

Kökényné vallomása szerint *mikor a harmatot és más föld zsrját elveszik, Rósa úrnál szokták megsütni és megenni és az útra vinni ezen kenyeret, pogácsát. De más igazi embernek vagy boszorkány cselédjének nem szoktak adni és nem élnék vele.*¹³⁰

Dancsóné szerint a boszorkányok *hitették, hogy Törökországra bolháért adják a gabonát, halat, az gabonát Ráczországra.*¹³¹

Szabó István szabadkai boszorkánygenerális Szent György napján a gabonaföldön harmatot húzott, korszóba gyűjtötte, és a termékenységet ennek előtte hét esztendővel eladta.

Szántó Mihály is így vall, hogy *szőlőkben és búzákban lepedővel szedték a harmatot és kifacsarták korszóba szedték. És az tisztéknek adták, hová tették azok, nem tudja, Szent György nap előtt egy héttel Ismét Szent György napkor Kecskeméti hegyen egy szőlőtökét megfűrtak és csapot tettek beléje, és mindnyájan, háromezren eleget ihattak belőle. Azután a héjját rátették és elmentek.*

Tóth Ádámné szerint *Szent Lucza asszony és karácsony napján legtöbb bájosságot szoktak végbevinni. Szent György napján még többet. Akkoron a gabonán által húzzák a ruhákat, és azon harmatot belőle kifacsarván korszóba, termékenységet úgy szokták ők elvenni. Azt pedig a főtisztek kezében adják.*¹³²

Borbola Ferenc arról vall, hogy *Szeged, Bács vármegye földzsrját eladták egy akó pénzért adták el, 6 forintja jutott. Későbbben török ördögöknek adták el... Szent György nap között a harmatot a gabonáról, azt zsrnak csinálják, ki főz vele, ki kenekedik. De mivel az ő felesége nem olyan életű, ő csak belé töltögetett egy-egy csöppet az dagasztóvízbe. Hajnalban szokták szedni.*¹³³

¹²⁹ EA. *Ipolyt*-gyűjtemény.

¹³⁰ Reizner IV, 389, 418.

¹³¹ Reizner IV, 390.

¹³² Reizner IV, 383, 393, 397, 399, 408, 418.

¹³³ Reizner IV, 417, 418.

Halottak hetében nem szabad olyan munkát végezni, amely a föld bolygatásával jár.

Öregektől hallottuk, hogy nem szabad a termőföldben nőtt gatz, gyomokat szidni, hiszen igazában ezek a Föld édes gyermekei. Amit az ember vet bele, az csak *mustoha*. Kálmány Lajos majdáni följegyzése szerint a *Fődiembörök*, *Fődembörök* feketék, a *hetedik föld* alatt élnek, zürzavaros időben jönnek elő. Olyanok, mint a kisgyermek. Szemük tüzes, a homlokukon van. Csak fél kezük, fél lábuk. Ők okozzák a víz járását.¹³⁴

Fődröngés idején, így 1911-ben sok helyen az egész család a földet csókolgatta.

¹³⁴ EA. 2812.

IDŐ, IDŐJÁRÁS, TÁLTOSHIT

Az *üdő* a mulandóság és időjárás képzetait idézi föl a parasztemberben is. Múlik az idő: *üdő telik, nap halad, éjár rajta az üdő mint az öreglányon. Az üdő éjár, sēnkit nem vár.* Dugonics Andrásnál: *szolgál ugyan az üdő, de nem várakozik senki-re.*¹³⁵ Jellegzetes Dugonics másik mondása: *magyar volnék, ha üdő lönne hozzá.*¹³⁶ Nyári forróságban, kint a napon dolgozó emberek, aratók szokták tréfásan mondogatni: *de jó üdő jár a botoslegényökre.* Aki feltűnő sokat ásít, odaszólnak neki: *jó nyulászó üdő lössz.*

Már a következő esztendő időjárását találgatják Jakab, Mihály, Luca napjának, karácsony estéjének és újévnek időjárásából meg más természeti jeleiből. Ezeket a jeles napoknál soroljuk el. Az égitestekhez, természeti jelenségekhez fűződő időjárású regulákról előbb szóltunk.

Népies időmegjelölések napszakonként: *sütét hajnalba, hajnalba, korán röggel, röggel, röggeldön, frustok felé, frustok után, harmat száradtjára* (amikor a harmat felszárad), *délelőtt, féldélben, délben, ebéd előtt, ebéd után, délután, uzsonnakor, este felé, estendő, öregeste, éccaka, éccakának évadján, éfélkor.*

Az esztendő hangsúlyozott részei: *disznóvágáskő, ádvēntba, karácsonykő, két karácsony közt, farsangon, bűtbe, husvétkő, zöldfarsangon, rakodáskő* (paprika ültetéskor) *pünkösdkő, kapáláskő, aratáskő, hordáskő, havikő* (havibúcsú, augusztus 5. táján), *szüretkő, kifsarsangon* (újbor és Katalin napja között).

Az idősebb nép az esztendő napjait az egyházi kalendárium szerint emlegeti: *a kisfiam páfördulásra születött. Gyertyaszentölő után való nap vót az esküvőnk. Édősanyám, nyugodjon, fájdalmas péntökön halt mög. Szent György-napi vásár, havira mán mögérük a görögdinnya, dömötörhétön hajtottak be a juhászok.*

Nem kell bizonygatnunk, hogy az időjárásnak a parasztleletben, szabadon dolgozó emberek: pásztorok, vízenjárók világában különösen nagy a jelentősége.

Erre szólásaink, közmondásaink is utalnak. *Az üdő a gazda,* vagyis munkánkat elsősorban az időjárás szabja meg. Hidegre válik: *fogdosi az üdő, foga az üdő, befoga az üdő, kint háll az üdő.* Enyhülni kezd: *engedi az üdő, möggyöngül az üdő.* Tavaszodik: *nyílik az üdő, kinyílik az üdő.* Kitisztul: *nekiborotfálkozik az üdő.* Eső után felszárad a föld és dolgozni lehet rajta: *főszikkad az üdő.* Változékony: *rángatós az üdő.* Időváltozást érez a beteg, beteg testrész, jószág: *üddt éröz.* Arra fordul a jószág, ahonnan a szél fúj: *üddnek fordul.* Mindjárt esősre, viharosra változik az idő: *gyүн az idő.* Alkonyodik: *barnul az üdő.*

A *levegő* önálló hiedelemvilággal a szegedi tájon nem dicsekedhet, kapcsolódik a szél képzetköréhez.

¹³⁵ *Etelka* II, 215.

¹³⁶ Példabeszédek I, 82.

Légi tűnemény a *délibáb*, Kálmány följegyzései szerint még *délibába*, *délibátor*.¹³⁷ Ezek aligha tartoznak a szegedi ember archaikus szókincséhez.

„Írók írják, költők verselik — fejtegeti¹³⁸ lényegét en helyesen Tömörkény —, a nép pedig, amely előtt tavasztól őszi minden napfényes alkalommal ott van, amely naponta látja a tűneményt, *napárnyék* néven nevezi, és a *délibáb* szóról nem is ismeri. Pár órájárással odább *napárnyék* néven már senki sem tiszteli. Melyik hát az igazi? Mincképp magyar, de alighanem ezé a kocsisé — akitől az író a szót hallotta — az igazibb, mert ennek értelme is van magyarul. Amazt, a *délibáb*ot, a *déli babát* a lighanem a törökök hagyták emlékül, akik az afrikai pusztákról ide fölvergődve, itt ismét meglátták azt a tűneményt, amely náluk ott hecs. Szóval tovább voltak itt, sem hogy mikor eltakarodtak, szó ne maradt volna utánuk.”

Máshol¹³⁹ meg így ír: „A *délibáb* álom, a föld álma. Magyarul nem is *délibábnak* nevezik, mert ez rácul van. Az igazi magyar paraszti neve: „*földpára*.”

A haszontalan foglalkozású ember *délibábon* aratást keres. Aratás idején Tápén így biztatják a késedelmeskedő kaszást: *gyün a délibáb, hozi az ebédöt*.

A *délibáb* a puszták eltűrése után, a tanyavilág kialakulása ellenére, olykor még manapság is látható. Szintén Tömörkény mondja, hogy „a *délibáb* a nap ősfoglalkozásai közé tartozik, és nap-nap után pusztul. A városi földeken, a tanyavilágban már nyoma is alig van. Sűrűn vannak a tanyák, sok a fa. Ezek között erejét fejteni nem bírja, legföljebb, ha egyes, ritkás tisztásokon a messziből némi üszó vizet mutat.”

Lakatos Károly megemlékezik a régi szegedi halászosoknak egy képzelet-szülte ragyogótollú madaráról is, amely csak akkor tűnt föl, amikor *délibáb* ereszkedett le a vizek rónájára. Lakatos úgy véli, hogy ezek a madarak voltaképpen cserkék voltak, amelyek hatalmas rajba verődve, megzavarodva a szokatlan fényjátéktól: céltalanul, zsit-cngva csapongtak a hullámok fölött.

A *szél* Kálmány hallomása szerint az eső komája. A régi öregek a szelet kannak, az esőt meg nősténynek tartották.

A szelet egyik, nyilván archaikusabb magyarázat szerint sárkányok okozzák, és földöntúli erők lappanganak, küzdenek meg benne.

Ha erősen fúj a szél, Kálmány följegyzése szerint¹⁴⁰ azt szokták mondani, hogy a vak koldus kihúzta a szénadugót a lyukból és nem látja bedugni. Addig mindig fúj, amíg a lánya oda nem megy. Más magyarázat szerint ha nagy szél fúj, akkor a vak koldusnak elhajították a kalapját. Ő az, aki ködmöne ujjával a szellyukat bedukja. Dugonics¹⁴¹ szerint „azt a szelet, mely észak és kelet felől fúj közép helyen, vak Tamásnak nevezik mindenütt.” A *magyarszentmártoniak* szerint *Tamásrul*, *Vak Tamásrul*, vagyis észak felől addig fúj a szél, amíg a *Vakembőr* szénával be nem dugja a lyukat.¹⁴²

A boszorkányokat azzal is vádolták, hogy a halat szélért adták el. 1728. *Halakat szélért adták el*.¹⁴³

Az átkeresztényesített magyarázat szerint a szél a Szentlélek szájából jön. Nem jó tehát szidni, mert *szél*, azaz szélhűdés, *guta szele* éri, üti meg az embert.¹⁴⁴

Öreg *tápaiak* pünkösdi szombatjának széljárásából következtettek. Ha ilyenkor keletről fúj, akkor jó termést vártak, ha nyugatról: háborút, ha délről: dögvészt, pusztulást.

Szél lesz: ha asszony hajtja a lovat, ha napáldozatkor vörös az ég alja, ha a

¹³⁷ Szeged Népe I, 206.

¹³⁸ A Szent Mihály a jégben 406, 407.

¹³⁹ Melegségben. SzN. 1911, 192. sz.

¹⁴⁰ Kálmány hagyatékából. EA. 2810.

¹⁴¹ Példabeszédek II, 271.

¹⁴² EA. 2810.

¹⁴³ Reizner IV, 418.

¹⁴⁴ EA. 2810.

számár ordítózik vagy a földön hentereg, ha a borjú ugrándozik, ha a liba csapkod a szárnyával.

Lakatos jegyezte föl a vízenjárók hiedelemvilágából, hogy a bagolyhuhogás szélvihart jelent. Megjelentette szerintük a *dilimadár*, a *szélkiáltó*, de *kiugatta a farkutya* is. A golya a szél irányát jövendőli meg. Hogy merről jön az *anyjárú kereködött fürgeteg*, azt az orrával adta tudtára a víziembernek. Ha orral napnyugatnak vagy délnek fordult, akkor teremtett lélek nem mert volna csónakra szállani. Ilyenkor vagy a Dunáról kerekedett fürgeteg, vagy a meg nem határozott *muszkaszél* kezdett fújni.

Szólások, példabeszédek is bőven akadnak, egy részük a köznyelvben is járja. *Nem mozog a levél, ha nem fúj a szél. Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fúj. Bolond lukbú bolond szél fúj. Szél ellen nem löhet huyozni*: egy ember a dolgokon, közfelfogáson, adott helyzeten nem tud változtatni. *Sebős, mint a szél*: igen gyors. *A széltül is félti*: nagyon félt valakit. Dugonicsnál kissé másként: *a szélnek se hagyjuk megfújni*.¹⁴⁵ *Szél a tél*: a telet metsző hideg szél még zordabbá teszi. Kissé szokimondóbban: *szar a hideg szél nélkül*. Találós kérdés: *mit csinál a szél, amikor nem fúj?* Bedugták a lyukát.

Népünk a szélnek több fajtáját emlegeti. Enyhe a *szellő*. Északi a *fölszél*, durván *kurvaszél*, északkeleti a *tápai szél*, nyugati a *dorozsmai szél*, déli és esővel jár az *alszél*, hátba kap bennünket a *hátszél*. Élesen, barátságtalanul fúj a *savanyaszél*, amint a balástyaiak emlegetik. Öreg felsőtanyaiak úgy tudják, hogy a hideg északi szél *anyáru*, a „meleg déli pedig *apáru* fúj. Tömörkény szerint¹⁴⁶ az *ékesszél* „oda-kint csak egyfelől fúj, itt meg minden sarkon másik kapja oldalba az embert, mint az ék.”

A régi szegedi szélmolnárok erősség szerint így különböztették meg a szeleket, felhőket: az *ájer*, *zajer* hajnalban támadó, könnyű szél. A *bokrosszél* egyenetlenül, szakaszonként fúj. A *farkasfelhő* veszedelmes, pusztító szelet hoz. A *szélfölleg* nem jár esővel.

A szélvésznek, orkánnak *tátorján*, *tátorjanszél*, a szélviharnak, ciklonnak *forgószél* a neve.

A régi boszorkányhit szerint a forgószélben boszorkányok táncolnak, akik meg is rontják az embert. 1728. *Mikor Borbola Ferenc palánki Mariula bábával forgószélben táncolt, Hisenné bűbajos Megháld Jutkát megrontotta*.¹⁴⁷ Kálmány szőregi följegyzése¹⁴⁸ szerint úgy lehet őket meglátni, ha visszájára fordított szitán át nézünk oda. Szintén a régi *szőregiek* a forgószélbe kést szoktak belevetni. Mint mesélték, egy kanászyerek becsukott bicskát vetett a forgószélbe. A rosszak a bicskát kinyitották, így aztán a gyerekek lábába meredt. *Magyarszentmihályon* beszéltek, hogy egy lány a forgószélbe nagykest vágott. A boszorkányok azonnal megrontották érte.¹⁴⁹ *Felsőtanyai* öregek még a századfordulón is kaszát vágtak azokba a keresztetekbe, kévékbe, amelyeket a forgószél megbolygatott, sodrani kezdett. Közben éktelenül káromkodtak: a szelet szidták. Így aztán *mögfogták* a forgószelet.

A forgószélről a boszorkánypörökben többször is szó esik. 1728. *Esztendeje pünkösöd tájban egy nagy forgószél támadván, abban lévő boszorkányok pofon ütötték a fatenst. Az időtül fogvást a szeme világátul megfosztatott*. A forgószélből fölvert porral rontottak is. 1728. *Ez eset ennek előtte négy héttel történt, mert meghintették*

¹⁴⁵ Jeles történetek I, 342.

¹⁴⁶ Célszerű szegény emberek 72.

¹⁴⁷ Reizner IV, 390.

¹⁴⁸ Szeged Népe II, 220.

¹⁴⁹ Gyermekijesztők 8.

a küszöb előtt porral, melyet a forgószélből fölvelt és ilyen szokat mondván: én is Lucifer hírével bémegek és Masa Geczinét meg fogom rontani. Amint rajta is történt.¹⁵⁰

A július végén, Krisztina napja (júl. 24) táján támadó forgószél alsótanyai neve: *Krisztinaszél*, amely a homokon régebben nagy károkat okozott.

A *Luca szele*, *lucaszél* hagyományairól és hiedelemvilágáról napjánál bővebben szólunk. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy már kihalt szegedi hiedelem szerint Luca napján négy *anyaszél* fúj minden órában másfelől. Ebből valamikor a jövő év megfelelő szakaszainak időjárására következtettek.

Az esővel nem járó erős szélvihar a *zellefelle*. Mondják készülő hózivatarra is.

„Azt az időt nevezik így — írja¹⁵¹ Tömörkény — mikor jön a Duna felől a sok nagy terhes fölleg (a nyugatról jövő felhő szokott itt esőt hozni), azután jön a szél, zúgatja a jegenyéket, ijedten cserreg a szarka, a kutya álmos, a puszta felől az égiháború dörrenései hallatszanak, minden esőre mutat. Azután pedig nem lesz belőle más semmi, csak porvihar, amely feldönti az összes tejeskőcsöögöket és lefekteti a homokra a fiatal fákat.”

A *förgeteg* pusztító szélvihar, amely esővel, illetőleg hóval jár együtt. Ez utóbbi esetben *hőförgeteg* a neve.

*

A vihart a *tátosok* támasztják, de az eső ajándékaért is ők közdenek meg egymással: mindegyik a maga hazájába, falujába akarja vinni a felhőt, illetőleg elhárítani róla a jégesőt, égiháborút. Tömörkény hallomása szerint amikor a kutyák hirtelen, ok nélkül ugatni kezdenek, akkor táltosok mennek a levegőben.¹⁵² Azt is mondják, hogy a nagy zivatarban sárkányt visznek a táltosok.

A táltos foggal született gyerekből lesz. Ki kell törni a fogát, hogy később rá ne ismerjenek és el ne vigyék az öreg táltosok. Más magyarázat szerint aki nagy foggal jön a világra, arról azt mondják, hogy a Szépasszony ágyában született és táltos lesz belőle. A dóciak szerint az ilyen gyerekért hét éves korában nagy viharban eljönnek a táltosok. Édesanyja csak úgy tudja megmenteni, hogy a lába közé kapja. Hét év múlva azonban újra eljönnek érte. A gyerek most már nagyocska. Anyja nem veheti az előbbi módon oltalmába, és így a táltosok elragadják.

A mesemondó Tombác János szerint is a táltosok olyan fiúgyermekből válnak, akik foggal születtek. Ezért régebben a bábaasszonyok egyik legelső dolga volt, hogy belenyúlt az újszülött szájába. Ha fogat talált, mindjárt ki is vette. Megtörtént azonban, hogy benne felejtették.

A táltosnak született gyereket 7, 14 és 21 éves korában a többi táltosok el akarják vinni. Óriási nagy sötét, földig érő felhő jön érte, csattog a villám. A gyerek anyjához szalad, aki szoknyájával leborítja. A vihar közben fákat csavar ki, a háztetőket lesodorja, a gyereket mégsem tudja elragadni. Így menekül meg 14 éves korában is.

Amikor az egyik ilyen 21 éves lett, éppen szénát gyűjtött a Tisza partján. Jó erős vasvillával a vontatókat rakosgatta. Az anyja ott volt a közelében, mert már érezte, hogy megint jönnek a fiáért. Nagy vihar támadt, de lányok is lévén a közelben, szégyellt az anyja szoknyája alá bújni. Hadakozni kezdett a vasvillával. Hamarosan a Tisza vizén folyt a küzdelem, a legény nem merült el. A vihar a túlsó parton csöndesedni kezdett, mert szerencsésen megvívott velük. A táltosok nem bírták magukkal vinni. Visszafelé már nem tudott fölülmaradni a Tiszán. Egy halász hozta át a ladikján. Akkor vette észre, hogy négyágú villájának csak egy árva ága maradt meg. A táltosok ezután békén hagyták.

Tombác Jánosnak egyik jellegzetes meséjét egészében nem idézzük, csak a táltoshiedelmeket emeljük ki belőle.

Keserves dolog a táltosnak gyalog jární, úgy hajtani a viharokat. Ezért szüksége van sárkányra, ezt nyergeli meg. A mesehőst, a félszörnyű Kiskutya Gyurkát, aki a szegedi földön született, birka-pásztoznak fogadta meg egy dorozsmai gazda. Akármint vigyázott is, minden nap híja támadt a

¹⁵⁰ Reizner IV, 390, 391, 432.

¹⁵¹ Rónasági csodák 93. EA. 2801. Verbica.

¹⁵² Jegenyék alatt 73.

nyájnak. Észre sem vette, hogyan tűntek el. A harmadfüteleki legelőn volt egy emelkedés, *Kinyérdomb* néven emlegették. Ez nyílt meg, egyik napon maga Gyurka is a mélységbe esett. Barlangban találta magát, ahol egy fényes kő világított. Szép kristálytisza víz a közepén, a sarkokban három sárkány aludt. Néha odacammogtak a kőhöz: megnyalták és ittak a vízből. Gyurka már három napja remegett a barlangban és nagyon megéhezett. Ő is hasonlóan cselekedett. Úgy érezte, hogy soha életében így nem lakott jól.

Az egyik sárkány fölébredt, megismerte Gyurkát. A többiekkel együtt föl akarta falni, de a legény könyörgésére további bírák reményében az egyik a farkára ültette, és földobta az emberi világra. Gazdája kegyetlenül elverté.

Nemsokára egy garabonciás deák, más nevén *táltosgyerök* állított be a tanyába és tejet kért. Az ilyenektől a sárkányok nagyon féltek. A deák elkezdett szimatolni, még a tejről is megfélemedezett. A szag után odament Gyurkához és kérdezte tőle, hogy hol találkozott a sárkányokkal? Biztatta, hogy ne féljen: azok az ő lovai voltak, csak elvesztette őket.

Gyurka nagynehezen elmondta, hogy s mint történt. Ezután együtt bementek Dorozsmára, ahol a deák három kötőféket vásárolt. Innen a Kenyérdombra vették útjukat. Itt Gyurka vállára a garabonciás két kötőféket vetett, majd könyvet vett elő, és olvasni kezdett belőle. Erre a dombtető megnyílt, az egyik sárkány kidugta a fejét. A deák azonnal kötőféket vetett a nyakára, jó szorosra húzta. A végét Gyurkának kellett tartania. A garabonciás hasonlóképpen még kétszer lapozgatott a könyvében és a másik két sárkány is hamarosan a hatalmába jutott.

Amikor a három sárkány össze volt kötözve, Gyurkának föl kellett ülnie az egyik szélsőnek a hátára, a deák pedig a másikéra. Vágtatni kezdtek. A sárkányok a garabonciás parancsára hatalmas porfelhőt támasztottak, ebben indultak meg. A táltosgyerek napkeletnek hajtotta őket. Mindig azt mondta a sárkányoknak, hogy tenger fölött mennek, különben városokat, fákat mindent elsöpörtek volna. A tengert persze fenéig fölforgatták és rettenetes hullámokat vertek.

Napkeletre érve meghúzták a kötőfékszárat, a sárkányok megszedültek, és így baj nélkül ereszkedtek a sziklák közé. Rengeteg táltos fogadta őket. Mind meg akarta a táltosgyerektől vásárolni a lovakat. Kettőt el is adott, tömérdek pénzt kapott értük. Egyet meghagyott magának. Gyurkát gazdagon megjutalmazta: „neköd köszönhetöm, hogy neköm is van olyan lovam, hogy a viharokat könnyen tudom hajtani. Arra mögyök, amőre akarok. Nem énnéköm köll gebeszködni mög erőlködni, hogy a vihart föl bírjam hajtani, amőre parancsolja a parancs, vagyis az élet... A sárkánylovammal tudom a vihart hajtani.”

Gyurka egy zsák aranyt kapott a táltosgyerektől, aki porkocsit rajzolt neki. A zsákkal együtt ebbe ültette bele. A kocsi Gyurka kívánsága szerint porfőllegben röpítette gazdája udvarába. Egy-kettőre ott is találta magát a tanyában...¹⁵⁸

Az égiháború, égzöngés, villámlás, mőnnydörgés archaikus szegedi hiedelem szerint úgy keletkezik, hogy a viaskodó táltosok összeütik kardjaikat. *Az istennyila* ennek a szikrája.¹⁵⁴

A táltosok régi szőregiek szerint is lovukon, a sárkányokon járnak, amikor jön a vihar, zeng az ég. Amikor szemközt villog az ég, akkor a törökországi meg a magyarországi táltos készül viaskodni. Égzengéskor a kardjukat összeütik és irdalják egymást. Akinek jó szeme van, nézzen oda. Ha megnyílik az ég, megláthatja, hogy irdas a táltos keze a kardvágásoktól, meg hogy mint jön a táltos a sárkányon.¹⁵⁵

A magyarszentmártoniak szerint ilyenkor esőért verekszenek a táltosok. Mindegyik a maga országába akarja vinni a felhőt. Amelyik erősebb, az lesz a nyertes. Lovuk is van: a sárkány, amelyet azzá változtatnak, amivé éppen akarják. Helyi monda szerint egy gazda fogadott egy szegény embert, aki sokat tudott, de csak hallgatott. Nem kívánt semmi bért, az ételért szegődött el. Egyszer nyomtatáskor a gabonát fordították, amikor hirtelen szaladó eső támadt. Az ember odaszólt a gazdának: a felhőből táltos jön, bika lesz belőle. Ő is bikának változik, majd pedig tülekednek. Kérte a gazdát hogy a másiknak csak a horgasínát üsse. Ha ő győz, akkor nem lesz a határban semmi veszedelem, jég, de ha a jövevény marad fölüli, akkor nagy szélvész, zivatar támad. Ezután megvívta egymással, a gazda segített, így aztán győztek is. A szegény ember nem fogadott el ajándékot a gazdától. Ígérte, ha baj lesz, máskor is eljön segíteni.¹⁵⁶

A szegedi dohánykertészekről alapított *Pusztaföldvár* hagyománya szerint¹⁵⁷ egyszer az aratók

¹⁵⁸ Tombác János meséi 489.

¹⁵⁴ Összeférhetetlen táltosainkról. Ethn. 1917, 264.

¹⁵⁵ Uo. 264.

¹⁵⁶ Uo. 262.

¹⁵⁷ *Diószegi V.*, A sámánhit emlékei 345.

között egy legény dolgozott, aki búslakodott. Kérdezték tőle, mi baja. Hogyne búsúlnék, amikor amoda jön egy nagy fekete felhő, *zamankó* (vihar), de ne féljenek, mert ő most utoljára megvív a táltosokkal. Ha legyőzik, akkor mindig rájáznak, ha pedig nem bírnak vele, akkor többé nem fél tőlük, mert ő is olyan lesz, mint ők. Most fehér bika lesz, a felhőből pedig füstös bika válik. Ha a füstös lenne az erősebb, akkor üssék a csüdjét, vagy a lába élet.

Alighogy kimondta, eltűnt. Nemsokára látták az emberek, hogy a két bika összecsapott. A fehér maradt fölül, a füstös nagy bűgással az esőbe menekült. Már nem látszottak, de még mindig hallották a csattogásukat.

Régi *tápai* vizenjárók szerint amikor *zuhatagok*, vagyis ézengéssel járó nyári felhőszakadások jöttek, sárkány is volt bennük. A *Nagyfa* táján is volt ilyen *sárkánykigyó*, elvitte a táltos. Olyan nagy szél volt, hogy a fákat kitekergette. Egy halász szigonyral akarta a sárkánykigyót megszúrni, mert azt gondolta, hogy hal. Amikor látta, hogy nem az, *möggépszódozott*, vagyis képzelődésében megmerevedett, majd pedig ott a csónakjában meghalt.¹⁵⁸

A tápai néphagyomány már táltosként emlegeti szülöttjét, a környék hajdani híres szentemberét, a *Tápai Pista* néven idézgetett Miklós Istvánt (1838—1895).¹⁵⁹

Pista korán árvaságra jutott. Édesapja halálos ágyán meghagyta a rokonoknak, hogy vigyázzanak a gyerekre, mert foggal született. Gondviselője csakugyan szentkötelet tartott kéznél. Ez olyan iştiráng volt, amely karácsonyeste az asztal alatt, a „Jézuska ágyán” hevert. Ezzel kötötték Pista gyereket nyári égháború idején az asztal lábához, hogy a táltosok ne ragadják magukhoz. Így őrizték hét esztendő koráig, ezután kisbéresnek szegődötték.

Legénykorában *elrejtőzött*: hét nap, hét éjjel aludt. Ekkor jutott a táltostudomány teljes birtokába.

Egyszer egy szombati napon rokonaival, Nagyembőr Antalékkal bejött a Városba. Ezek búzát adtak el, ő meg festéket vásárolt. Amikor kifelé indultak, a tápai vámnál megszólalt Pista bácsi: azonnal húzódjatok le a zsilipbe, mert hatalmas fölleg közeledik onnan Dorozsma felől. Szétnéztek, de Pista bácsi már hirtelen el is tűnt a kocsiról, nem látták seholsem. Antal bácsiék csakugyan lehajtottak a zsilipbe, amely úgy-ahogy megvédte őket. Szörnyű nagy vihar, *tátorján* kerekedett. Szakadt az eső, Nagyembőreket is majdnem kivetette a zsilipből. Egyszerre csak kisütött a nap. Előbújtak. Látták ám, hogy Pista bácsi nagyon megviselten kerül elő. Olyan beteg lett, hogy mozdulni sem tudott. A táltosokkal, egy másik ellenséges táltosbandával verekedett meg, megvívott velük. Legyőzte őket, és így Tápé faluja is megmaradt. Odahaza Nagyembőr Kata ápolta. Három napig *szülésvesén* tartotta, amiben az égadta világon semmi sincs. Szárazon pirtják meg a lisztet, picike sót, paprikát szórnak rá. Ez állította Pista bácsit talpra. Más változat szerint egy hétig tejet itattak vele.

Mondják azt is, hogy aratás idején egyszer kint járt a földek között. Odament egyik ismerősehez és kérte, hogy keresztessen, mert mindjárt vihar lesz. Ez csak elámult, mert az égen tenyérszerű felhőt sem látott. Mégis megfogadta a szavát. Pista bácsi segített neki a kévét keresztbe rakni. Mikor elkészültek, a gazda megkínálta. Szépen eszegettek. Utána fölállt, körülnézett, eltűnt. Csakhamar egy bokorfelhő kerekedett. Olyan vihar tört ki, hogy mindent szétszört. Azoknak a kereszteknek azonban, amelyeket Pista bácsi rakott, semmi bajuk nem lett.

A keleti táltost — mint mondtuk — a szegedi néphit sokszor egynek veszi az európai garabonciással. Mégis van némi különbség közöttük.

A garabonciások felsőtanyai hagyomány szerint bűvös könyvükből jó termést tudtak a földekre olvasni. Tejjel éltek. Arra a gazdára azonban, aki kérésükkel elutasította őket: jégesőt, fagyot, tűzvészt, betegséget olvastak. El is halmozták őket mindennel, hogy csak olvassák el róluk, földjeikről a fagyoszentek haragját. Ha mégis fagy következett, azt hitték, hogy valamivel megsértették a garabonciásokat, és ezért bűvös, elhárító tudományukkal bosszúból nem éltek.

Amikor zimankós az idő, akkor a garabonciások sárkánnyal nyargalnak a levegőben Szerecsönország felé.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Összeférhetetlen táltosainkról 264.

¹⁵⁹ A magunk gyűjtéséből, *Diószegi* kiegészítéseivel.

¹⁶⁰ *Kálmány* I, 198.

Tombác János szerint a garabonciás köszönés nélkül szokott betérni a házakhoz, hogy tejel kérjen. Kimentet sem köszön, mindjárt el is tűnik. Történt azonban egyszer, hogy a garabonciás deák letette a könyvét, a gazdával pedig kiment az időt nézni. Hirtelen elkiáltotta magát: valaki kinyitotta a könyvet. Beszaladt a házba. Csakugyan, a gazda kisfia odahajtott a könyvben, ahonnan a vihart tehetet kiolvasni. A garabonciást csak nagy nehezen tudták megbékíteni.

A villám, villámcsapás, másként *úrharagja, istenharagja, istennyila*, mágikus szorongásokból rövidült alakjában *nyila, ménkű*, Szegedi Lőrincnél: *mennyütő kő* (1575). Tömörkény hallomása szeint a *szarzsménkű* lecsap ugyan, de nem gyújt, nem éget. A *hajderménkű* csak szólásból ismeretes: *úgy forog mint a hajderménkű*, vagyis sebesen,

Ha *villámlik, vellámlik*, tápaiasan *vellámszik, csattog, méndörög, möndörög*, akkor bele kell vágni a fejszét a földbe. Ilyenkor nem jó a kisszéket felfordítani, mert leüt az istennyila. Azt az asztalt viszont, amelyen utolsó kenet alkalmával már szentség volt, felfordítják, hogy a villám elkerülje a házat.¹⁶¹ Ha tavasszal, főleg Szent György napja előtt hallod, hogy mennydörög, hemperegj meg a földön: nem fog abban az esztendőben fájni a derekad.

A tápaiak szerint belecsap a nyila a pénteken mosott ruhába. Ez a történet számos változatban ismeretes a szegedi nagytájon. Ehhez a képzetkörhöz tartozik az is, hogy aki nagypénteken mosott ruhát vesz magára, azt megtalálja az istennyila.

Az égiháboru biblikus ihletésű hiedelemvilága Illés próféta nevéhez kapcsolódik. A képzet már kozmogonikus mondáinkban is föltűnik. A kevély angyalokat Illés vetette le az égből. Azóta is mennykövekkel hajigálja őket.

A *Göncölszékér* Illésé. Ezen hordja a villámokat. A hiedelemből következik, hogy Balástyán, Szatymazon, amikor égő szenteltgyertyával keresztet vetnek a háborgó égre, ezt mondják: *Atyának + Fiúnak + Szentlélek-Istennek, Illés próféta lassan hordd az egeket, mert az Úr Jézus Krisztus most van itt lenn köztünk*. Az egészet szükség szerint többször is elmondják.

Kálmány följegyzése szerint¹⁶² *égcsattogás* idején boglya vagy fa alá nem jó állani, mert az ördög ott incselkedik Illés prófétával. Egy vadász a fa alá állott. Látta, hogy egy mezitelen gyerek ki-kiugrik, amikor az ég csattog és csapkodja a fenekét. A vadásznál volt egy üveggolyó, belelőtt. A gyerek, aki maga a gonosz volt, fölfordult. Illés most odament a vadászhoz, megkérdezte, hogy mit kér, amiért lelőtte a gonoszt. Azt szeretném megtudni, meddig élek, és milyen halállal halok — mondta a vadász. Eredj a szomszédodhoz — mondotta neki Illés — a gazdához, és nézd meg, milyen halállal hal meg. Azután gyere vissza. El is ment. A gazda az ágyban feküdt: az ördög állott a fejénél, az angyalok pedig a lábánál sírtak. Egyszer csak az ördög elkapta a gazdát és magával vitte. A vadász visszament Illéshez, és elmesélte, mit látott. Most eredj a másik szomszédhoz, egy szegény asszonyhoz: nézd, milyen a halála. A vadász elment oda is. Angyalok állottak a fejénél, majd elvitték. A vadász visszament Illéshez és mondogatta, hogy az asszonynak milyen szép halála volt. No, neked is olyan haláloed lesz, ha még tizenkét évig olyan szándékban leszel, mint idáig voltál — mondta neki Illés. A vadász csakugyan még tizenkét évig élt és szép halállal halt meg.

A liturgikus színezetű hagyomány szentelményekkel is védekezik az égiháború ellen. Mondanunk sem kell, hogy az archaikus és szakrális képzetek keverednek itt is egymással. Jámborabb asszonyok hétszer, különösen János és Pál (jún. 26) napján szentelt gyertyát gyújtanak meg. Erről a gyertyáról a jeles napoknál bővebben is megemlékezünk.

A szentelt barkát ilyenkor szentelt gyertya lángjánál szokták meggyújtani és a szabadkémény, vagyis a ház egyetlen födetlen bejárata alá tartották, hogy a villámot elűzze, ne találjon be a hajlékba.

A régi földéakiak az úrnapi virágból kötött koszorút a háztető alá tűzték, hogy a villám elkerülje hajlékukat.

¹⁶¹ Uo. I, 115.

¹⁶² EA. 2862.

Természetesen foganatosnak érzik az imádságot is. Jámbor öregek az Úrangyalából röviden e szavakat ismételve: *és az Ige testté lőn és miköztünk lakozék.* Szőregen, Tamásfalván ezt mondják: *és az Ige testté lőn, közöttünk lakozék: most és életünknek fogytán, halálunk óráján!* Szokták ilyenkor az Úrangyalát is imádkozni. Tápén ezzel a módosulással: *és az Ige testté lőn és miköztünk lakozék. Szentlélek ereje köztünk harmatozzék!*

Tanyaiak szerint olyan valakinek kell kilenc áldást adni az ítéletidőre, aki nem az olvasón, hanem a tíz ujján számolja az Üdvözlégeket. Csak akkor foganatos, ha a vihar még nem érkezett a határba.

Alsótanyai gazdák, öreg családfők viharban olykor még ma is, kimennek a kertbe és szőlőbe. Ott imádkoznak termésükért, kezük munkájának megmaradásáért mindaddig, amíg az égiháború el nem múlik. Akadtak tanyák, ahol az egész család ott térdelt sorban egymás mellett az ereszet alatt és mindaddig imádkozott, amíg a villámlás, mennydörgés meg nem szűnt.

Domaszéken a közelgő, de a határba még be nem érkező viharra rá is szoktak imádkozni. Ilyenkor szembe kell fordulni a fölleggel, a hüvelyk és nevetlen ujjakat összeérintve, de ráimádkozás közben ament nem szabad mondani:

Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe múljon.

Atyaisten, állítsd mög, Fiuisten oszlasd el, Szentlélek Isten gázdold el.

Elovasom, elimádkozom kilenc mezőbe, kilenc pusztába, ahun só, kinyér nem teröm, embör, állat nem jár. Miatyánk (amen nélkül).

Az egészet háromszor kell elismételni.¹⁶³

Tudomásunk szerint már nem él az az igen nagy erejű, Isten előtt kedves Imádság, melyet a déli tizenkét órára való tsendítéskor kell mondani, sőt égiháború ellen is igen hasznos:

Sötétség lett, midőn Jézust fölfeszítették volna a Sidók és kilenz óra tájban felkiáltta Jézus, nagy szóval mondván: én Istenem, én Istenem, miért hagytl el engem? És meghajtván fejét, kiadá szent lelkét.

Kiáltván Jézus, nagyszóval mondá: Atyám, a Te kezeidbe ajánlom az én lelkemet.

És meghajtván fejét, kiadá szent lelkét. A maga Fiának meg nem engede Isten, hanem mindnyájunkért közbe adá ötét.¹⁶⁴

Öreg alsóvárosi asszonyok égiháború idején sütőlapáttal is szokták a konyhaajtóból keresztetni a földeket. A hagyomány az eucharistikus kenyér kultuszának népi fejleménye. Mások fejszét vágtak bele a földbe, Kiszomborban az ereszet csorgásába. Ezt sok helyen karácsonyeste a Jézuska ágyára teszik. Olyanok is akadtak, akik a tűzhely vaslábasát kihajították az udvarba: lábbal kellett fölfelé állania, hogy a táltos lova fölbukjék benne. A vízelőtti Felsővároson azt az asztalt fordították lábaival fölfelé, amelyen már Szentség állott (utolsókenet idején).

Foganatos a *harangszó is*. A pusztító égiháború, jégeső eloszlására, messzire üzésére valamikor bent a Városban is meghúzták a harangokat.

Ez a hagyomány tanyai szőlőhegyeken, tanyaportákon, tanyai iskolák udvarán álló harangok megszólaltatásában manapság is töretlenül tartja magát. Mindezekről a népi hitélet bemutatásánál bővebben szólunk.

A *dóci* templom előtt volt két harang. Ezekkel is a vihar elé szoktak harangozni. A hagyomány szerint a táltosok azt mondták, ha ez a két *kiskutya* elkezd ugatni, akkor a hangjukon ők nem tudnak áthaladni.¹⁶⁵

Jegyezzük meg végül, hogy a villám-okozta tüzet öregek szerint csak tejjel lehetséges oltani. Régi *szőregiek* úgy vélték, hogy arra a házra, amelyet a villám fölgyjűjtött, két karácsony között sült kenyeret kell dobni.

A mennykő, vagyis meteordarab kék színű és mindenféle rontást elmulaszt. A leesett mennykővel a pokolvart vagy egyéb sebet visszafelé hétszer kell megkerekí-

¹⁶³ Tanítványunk, Varga Ferenc domaszéki lelkész gyűjtéséből.

¹⁶⁴ Jó illatú rózsás-kert. Szeged 1826, 150.

¹⁶⁵ Varga Ferenc gyűjtéséből.

teni, mert *hét gonosz* van a világon, közben egy Miatyánkot és Üdvözlégyet elmondani, de ament nem szabad mondani.

Kálmány továbbá *Magyarszentmártonban* hallotta,¹⁶⁶ hogy a mennykövet nem lehet szétverni, tűzben nem ég el. Ha hét szál selyemcérnával hét csomót kötnek az ököl nagyságú mennykőre és odateszik a tűzre, sem a kő, sem a cérna nem ég el, de ezt csak egyszer szabad megpróbálni, különben az egész házat fölégetné.

Kálmány szerint¹⁶⁷ a *szajániak* a mennykövet fel szokták főzni, és bajok orvoslására használják, így szoptatós asszonyok csecsfájása ellen. Ez a *küfőzés* már a boszorkánypörökben előfordul. 1737. *Akkoron látván, hogy egy fazékban egy darab követ főzött említett Molnár Ilona: tudakozván mért cselekedne. Felelte fatensnek, hogy... egy kis mesterséget csinálók.*¹⁶⁸

Régi *tápaiak* a villámsújtotta fának fogatos erőt tulajdonítottak: szétdarabolták, hazavitték. Küszöb alá tették, házra, istállóra, ólra tűzték.

A *felhő, földhő*, szokottabb szegedi nevén *fölleg*, ritkább szóval *borulat*: esőt hozhat.

A *báránfölleg, esőfölleg, hófölleg, jégfölleg, szélfölleg* a szegedi tájon is ezeken a neveken ismeretes. A *kapával vágott fölleg* szaggatott, apróra töredezett felhőzet, amely összetömörülve nyáridőben esővel szokott járni. A *tarjagos fölleg* nagy terhes felhő, amely esőt, vihart hoz.

A *vaclúdhátfelhő* emlékezetét Lakatos Károly örökítette¹⁶⁹ meg:

„A tiszamenti halászosok és vadászok meteorológiája szerint, ha olyan vaclúdhátfelhők látszanak a nyugati égen, akkor nagyon sok eső jár. És csakugyan, ez már többször bebizonyosodott. Így az 1870, -71 és -72. esztendőben ily tengeri sósvízű gőzökkel teljes felhők sokszor voltak láthatók. Aztán lett is eső annyi, hogy majd kiöntötte az embert az odvából.”

A *gatyafenék* apró nyári fölleg, amelyből azonban mégis eső kerekedik. Hasonló a *subagallér* jelentése is.

Az eső *esik, szentölődzik, szömörkél, szakad, dül, zuhog*. Fajai: *sebős eső* (=gyors), *csöndes eső* (=lassú), *zuhogó eső* (=szakadó), *szaladó eső* (=hamarosán elmúlik és kiderül), *jeges eső, álmos eső, havas eső, szitáló eső, hetes eső, országos eső, áztató eső, birkamosó eső* (=aprószemű), *bokor eső* (=tápaiak ajkán nyári zápor, amely csak kis területet ér), *záporosó, harmateső* (=kisebb nyári korareggeli eső). Erre szokták mondogatni: *őregasszony tánca nem tart sokáig*. Szelídséggel sokszor többre mehetünk, mint erővel: *a harmat eső jobban mög-járja a szomjú földeket* — jegyezte föl Dugonics.

Ha nagy nyári borulatból nem lesz a várt eső, csak szélvihar, akkor ezt tréfás bosszúsággal *szegedi eső, majsai eső, kisteleki eső, némöt eső* névvel illetik.

A nép tapasztalata szerint eső lesz: ha a tyúkok, verebek a porban, galambok a vízben fürdenek, ha bűzlik az árnyékszék, ha nappal álmos az ember, ha a fecskék alacsonyan szállanak, ha dél felől erősen hangzik a nesz, így vonatzörgés, ha szemtelenül csípnek a legyenek, ha a tyúkok *kúpolnak*, azaz csoportba verődnek, ha az embernek viskét a füle, ha száraz a tenyere, ha halottal álmodik, ha alszél fúj, ha a hangyák feltűnően nyüzsögnek, ha az égő gyertya faggyúja jobban csordul, ha a macska nyalogatja magát, ha füttyül a vízikígyó, ha föllegben áldozik a nap, ha nyári éjszakán sűrű csillagos az ég, ha a hold szarva lefelé áll.

Az összegyűjtött esővizet mosáshoz különösen kedvelik. Abból azonban öregek szerint nem jó mosni, amely mennydörgés, villámlás kíséretében esett.

¹⁶⁶ Ethn. 1917, 265.

¹⁶⁷ Kálmány II, 417.

¹⁶⁸ Reizner IV, 512.

¹⁶⁹ Lakatos K., Vadászati és madarászati emlékeimből 302.

A jó, kiadós esőnek nemcsak a föld, vetés örül, hanem a béres is. A példabeszéd szerint *hetes eső, háromas ünnep: bérősdallás, gazdamorgás*. Változata Dugonics Andrásnál *hetes eső, háromas ünnep, jó gyomor: gazda morgás, béres alvás, komondor*.¹⁷⁰

Találós kérdés: *mit csinál az Úristen, mikor az eső esik? Sarat. Mért esik az eső? Mert létrán nem jöhet.*

Kislányok kiállanak¹⁷¹ a jó nyári esőre és ezt szokták mondogatni:

Ess eső, meleg eső!
Búza bukorodjon,
Zab szaporodjon,
Árpa rozoggyon.
Az én hajam olyan lögyön:
mind a csikó farka!
Még annál is nagyobb:
Mind a Tisza hossza!

Nyári esőben a szőregi kislányok az udvaron forogtak és hajukat húzogatva mondogatták: *esik eső, meleg eső, nyölj hajam, nyölj!*¹⁷²

A szárazság az alföldi nyár egyik nagy természeti csapása.

Az eső elmaradása régi mágikus vélekedés szerint boszorkányok lelkén szárad, ők *kötik el* jó pénzért, akár idegen országba is. 1728. *Mondá Kovács Pál, koldusok bírása, hogy nem Istentől van ezen nagy szárazság, hanem Törökországra adták el az esőt a boszorkányok*.¹⁷³ Szántó Mihály vallja, hogy *Rósa Dániel hozzámment volt és egy tökbén ördögös practica eső kötését, elvitte és a Tiszába vetette. És mondotta Rósa: ha oda nem veted, rosszul fogsz jární. Éjszaka tíz óra tájban bele is vetette.*

Szó van az eső visszatartásáról is. 1728. *Az esőt az idén elkötötték. Eleven embernek a fejét az elmúlt tavaszon mindnyájan Szent György napján elássák és úgy kötik el az esőt.* Más vád: 1728. *Az esőt föleresztették az égbe és elhullasztották*.¹⁷⁴

Katona Ferenc vallomása szerint¹⁷⁵ *azon fejezet, melyet az elmúlt Szent György napkor elástak Kettőshalomnál — Reszkén való rác gyermek, mintegy tizenhárom esztendő gyermek feje volt — annak tökből adtak fejet. Élt azután circiter két hónapig. Aztat pedig azért csinálták, tették, hogy eső ne lehessen.*

Borbola Ferenc azt vallja,¹⁷⁶ hogy száraz marha fejét az elmúlt Szent György nap havában ásták el Katona Ferenc szántóföldébe. Azután meg egy ló fejét dorozsmai földek végében. Akkor ezt is, hogy szárazság legyen. Bika fejét fővénnyel ásták el, hogy szárazság legyen.

A fő vádlott Rósa Dániel vallomásában¹⁷⁷ olvasni: *az esőt és az halat Szent György napján éjszaka tizenegy óra tájban, Matyparton hét esztendőre adták el Törökországra egy akó pénzért. A szegedi határt — jutott egyből-másbul kétszáz — aztat ugyanazokkal elkötötte. Feleségének minden akótul nyolc poltura járt. Harminc akótul is, melyet elmért a vendégségben. A fatens osztotta el. Borbólának kétszáz forint jutott.*

Az esővarázslásról napjainkra már csak néhány morzsalékos adatunk van. Tavasz esti éjfék után a *tordai* gazdasszony elszürvén a tejet, a fejét kimossa és vizét felönti a háztetőre. Ha ezt többször is megteszi, nyáron jó esőkre számíthat. Amikor nyáridőben már nagyon elkelne az eső, akkor a *gyeviek* megfognak egy kakast és jól leöntözik, megfürdetik. Valamikor nyilván agyon is ütötték.

A *szivárvány* a *jázovaiak* bibliai ihletésű hagyománya szerint¹⁷⁸ Isten ajándéka, *kijelentése*. Mint már idéztük, amikor Noé kijött a bárkából, szemébe tűnt a szivárvány, amiről megtudta, hogy a világot Isten többé nem veszi el vízzel. Ezért mondja¹⁷⁹

¹⁷⁰ Etelka II, 10.

¹⁷¹ Kálmány III, 290. Szőreg.

¹⁷² Uo. II, 91.

¹⁷³ Reizner IV, 375.

¹⁷⁴ Reizner IV, 411.

¹⁷⁵ Reizner IV, 416.

¹⁷⁶ Reizner IV, 418.

¹⁷⁷ Reizner IV, 408.

¹⁷⁸ Világunk alakulásai 64.

¹⁷⁹ Munkák és napok 173.

Tömörkény egyik alakja: „amöddig szivárványt láthat az embör, nem lösz vége a világnak.”

Ha a tavaszi ég szivárványának piros színe erősebb: sok bor, ha pedig a zöld: sok búza lesz.¹⁸⁰

Kálmány följegyzése szerint¹⁸¹ a szivárvány szívja föl a földről a vizet, amely innen a felhőkbe kerül. Ezekből hullanak a *vörösbékkák*, amelyek kettévágva, rászorítva elvágják a pokolkeletet.

„Ha sok szivárvány jár — írja¹⁸² Lakatos Károly — szárazságot, vizek fogytát jövendölte belőle a rétlakó hálövetők tudománya, merthogy a szivárvány elszívja a vizet a földtől. Azt is mondják, hogy a sárgaság a szivárványban sok németet jelent.”

A nyári reggeleken keletkező *harmat* hiedelemvilágából kiemelkedik a máig emlegetett *harmatszödés*, *harmathúzás*, amelyről bővebben Szent György napjának hagyományainál emlékeztünk meg.

A régi öregek nagyjöjtnben csak olyan ételt ettek, amelyet a *harmat nevelt*, tehát növényi eredetű táplálékot.

A koratavaszi *hidegharmat* még nem azonos a dérrrel, amelynek különben *cigányharmat* a tréfás neve. A fehér ködszerű *mészharmat*, Tömörkénynél *lisztharmat*: a növény: paprika, borsó, uborka levelét megkeményíti, és fejlődésében hátraveti.

A fűvön, virágon gyöngyöző harmatot főleg nótában *gyöngyharmat* néven emlegetik:

Betyárlégény bújosdik az erdőbe,
Azt sē tudja, mikor ér a végire.
Nyárfalevél dērēkalja, párnája,
Gyöngyharmat a takarózdó dunnája.

Aki üdén, fiatalosan szép: *olyan mint a gyöngyharmat*. Üssön beléd az isten-nyila: *simogasson mög a gyöngyharmat, amik a fákat hasigati* (tréfás).

Ha a harmatcsöpp vörösbe játszik, akkor *vérharmat* a neve.

A *harmateső* — mint láttuk — kisebb nyári korareggeli eső. A harmatot körülíró tápai találóskérdés: *hód elejti, nap főkapja*.

A *dér* és *köd* képzetköréről nincs ismeretünk. Csak annyit hallottunk, hogy a köd a tanyaiak szerint *söpörni* szokta a virágzó gyümölcsfákat.

A *hó* szegedi hagyományvilága igen szegényes. Amikor a gyerek kérdezi, hogy miért, honnan esik a hó, ezt a feleletet kapja: *kiszakadt az angyalok dunnája*. A hajdani télkihordásról, a hóembernek a Tiszába döntéséről a farsangi szokásoknál emlékezünk meg. Tömörkény utal rá, hogy valamikor a gyerekek szétvetett lábbal, kinyújtott karral belefeküdtek a hóba: *Krisztust csináltak*.¹⁸³

A nagyon fehér: *fehér, mint a hó*. Aki hoppon maradt, az már Dugonics szerint¹⁸⁴ is: *kimaradt, mint kutyaszar a hóbú*. Soha: *majd ha fagy, hó lösz nagy*. Másként: *majd ha fagy, hó lösz nagy, répa teröm: vastag, nagy*. Tápai találóskérdés: *tiszta fényös születésöm, lucskos-sáros temetésöm*. Kisíratosi változata: *szép fehér a születésöm, csupa sár a temetésöm*. Ugyanonnan: *vízre esik: eltörik, küre esik: nem törik*. Más: *a nagy méhkas sűrűn rajzik, ha nap süti, mind elázik*.¹⁸⁵

Szegedi megkülönböztetés szerint a ritkásan szállongó hópehely a *pillehó*. Finom, porszerű a *porhó*. A *tűhó* Tömörkény szerint¹⁸⁶ ritkás és igen apró. Ha a földre ért, az összes havak között ez a legszilárdabb. A láb alatt ropog.

¹⁸⁰ Kovács J., 376.

¹⁸¹ EA. 2811.

¹⁸² *A régi szegedi halászkok jelképes madarai*. Ethn. 1910, 83.

¹⁸³ A kraszniki csata 488.

¹⁸⁴ Példabeszédek I, 196.

¹⁸⁵ Iratosi kertek alatt 226.

¹⁸⁶ Célszerű szegény emberek 124.

A márciusi hó, másként *báránymosó hó*, koratavasszal szállingózó hó, havaseső. Ha a lányok megmosdanak benne, majd szép tiszta lesz az arcuk, bőrük.

A hatalmas téli hófúvás régies neve *hósvány*. Annak a fénynek, amelyet kint a pusztán a legborultabb éjszakén is a hó vet, *hóvilág* a tanyai neve.

A jég fajait Tömörkény¹⁸⁷ így sorolja föl: „van vékonyjég, van kérőggjég, van bürödzés (=egészen vékony jég), van hínárjég, van vérjég. Ez a legkülönb, mert ez olyan sűrű, mint az üveg.” A *jégfölleg* tarjagos, hőmpölygő nyári felhő, amelyből jég is hullhat.

Ha *jégeső* esik, ki kell vetni a szabadba a sütőlapátot, meg a fejszét, akkor majd eláll. *Padén* a sütőlapátot színcsorgásba állítják. *Szatymaziak* szerint a baltát ilyenkor élével fölfelé kell kitenni, mert így a fölleg kettéoszlik, és a jégverés elmarad.

„Amelyik határon halottat szállítanak keresztül — tudósít¹⁸⁸ Tömörkény — annak a határnak természet elveri a jég. Sokféle megese, hogy megtámadták a halottas szekeret. Mikor Istenben boldogult édesanyám a pusztán meghalt, és hazahozattuk, [= be a Városba, Szegedre], a kocsit le kellett takarni, hogy ne látsszon rajta a koporsó, s előtte is, utána is haladt egy-egy kocsi vasvillás emberekkel hogy valami esetleges támadást megakadályozzanak.”

Hogy nyáron ne legyen jégverés, a kiszomboriak jeget olvasztanak, ha egyébként Jégtörő Mátyás napján fagyos az idő.

Nyilván szintén a jégverésre vonatkozik a boszorkánypörök egyik szűkszávú megjegyzése: 1728. *Vak Horváth Istvánnét a temetőbe temették. Jég van a szájában a szemfedelét maga eszi, még nem egészen. Ha megteheti, nagy szükség léssen.*¹⁸⁹

Nekivágtak, nekivágnak gyalogosok is a Tisza jegének. Hiába a tilalom, a szerencsétlenségek emlékezete.

„A parti ember — írja¹⁹⁰ Tömörkény — mikor hídnak kezdi használni a jeget, azért nem megy vaktában neki. Mert ez nem olyan egy darabtól összeállott jég, hanem úgy foltozódik egymáshoz, ahogy a jegek fölülről úszkálnak... No most már mindezeket szépen ki kell tanulni, hogy melyik az erősebb, melyik a biztosabb. Így válik a próbálgatók nyomán az út kanyargóvá.

Három lány az útra tér. Lehet, hogy az úton még el lehetett volna menni, de hajnal volt és köd, és aki elől ment, rossz felé lépett... Eltűnt, meg fölbukott... A víz a leányt a jég oldaláról beszívta, magához vette, homokos ágyba beletemette. Levitte azon sokak, ezrek és tízezrek közé, akik az időök végtelen folyamán mind így szálltak alá a vizek rejtelmes tömegébe.

A jég pedig, miután érte így halál történt és áldozat hozatott, másnap a vízen lassan megindult...

Tömörkény itt nem a maga érzéseit, hanem a nép szorongásait, az elégtétel és engesztelés balladai sejtelmét, a természet archaikus szemléletét fejezte ki.

¹⁸⁷ Napos tájak 162.

¹⁸⁸ A krasznyiki csata 237.

¹⁸⁹ *Reizner* IV, 391.

¹⁹⁰ Hajnali ködben 176.